

Sebeos’a Göre Müslümanların İlk İstanbul Seferleri: İslam Tarihi Kaynaklarının Çelişkileri ve Tarihî Olayların Karıştırılma İhtimali

Fatih SARIKAYA | orcid.org/0000-0002-5430-8348 | fsarikaya@bandirma.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedİ Eylöl Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Faköltesi, Tarih Bölümü, Balıkesir/Türkiye

<https://ror.org/02mtr7g38>

Öz

İstanbul, İslam devletinin ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların fethetmek istediğı önemli hedeflerden biri olmuştur. Öyle ki; Müslümanların İstanbul seferleri, İslam devletinin coğrafi sınırları henüz şehre ulaşmamış olmasına rağmen erken dönemlerden itibaren başlamıştır. Bu seferlerin Bizans’ın başkentine gerçekleştiriliyor olması, bunların hem İslam tarihi hem de dünya tarihi açısından ayrı bir öneme sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla konu hakkında kaynaklarda dönemin şartlarının elverdiği ölçüde bilgiler mevcuttur. Bunların arasında Ermeni tarihçi Sebeos’un aktardığı Müslümanların ilk İstanbul seferleri ise diğerlerinden farklılık göstermektedir. Nitekim Sebeos’a göre; çoğunlukla bilinenin aksine, Müslümanların ilk İstanbul seferi Muaviye’nin hilafeti döneminde değil, ondan önce Hz. Osman zamanında gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu seferler deniz kuvvetlerinin desteğıyle yapılmıştır. Hem deniz kuvvetlerinin etkin bir şekilde kullanımı, hem de İstanbul seferleri açısından oldukça erken sayılabilecek bu dönem konuyu ilginç hale getirmektedir. Sebeos’un sefer ile ilgili aktardığı dikkat çekici bilgiler, elinizdeki çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede yapılan çalışmanın altyapısını oluşturmak amacıyla öncelikle Sebeos ve eseri hakkında bilgi verilmiş, ardından eserin güvenilirliği dönemin diğer kaynak eserleri ile kıyaslanıp değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ardından Sebeos’a göre ilk İstanbul seferleri konusu, dönem hakkında bilgi veren diğer kaynakların da incelenmesiyle ele alınıp tarihi süreçte doğruluk payı tetkik edilmiştir. Ayrıca konunun muhtevası gereğı bahsedilen İstanbul seferlerine yakın dönemde deniz kuvvetleriyle gerçekleşen ve birbirleriyle karıştırılmaya müsait olan; Kıbrıs’ın fethi, Rodos adasının ele geçirilmesi ve Zâtüssavârî savaşı da kaynakların verdiği bilgiler ışığında karşılaştırma yapılarak incelenmiştir. Bu inceleme sırasında kaynakların birbirinden farklı bilgiler aktardığı gözlenmiş ve bunlar ayrıca değerlendirilmiştir. Nihayetinde ulaşılmak istenen amaç ise; İstanbul seferleri ile ilgili Sebeos’un aktardığı bilgilerin ne derece dikkate alınması gerektiğini ortaya koymak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, İslam-Bizans ilişkileri, İstanbul Seferleri, Sebeos, 654 İstanbul Seferi.

Atıf Bilgisi

Sarıkaya, Fatih. “Sebeos’a Göre Müslümanların İlk İstanbul Seferleri: İslam Tarihi Kaynaklarının Çelişkileri ve Tarihî Olayların Karıştırılma İhtimali”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (Temmuz 2025), 580-609. DOI: 10.69576/ihya.1624435

Geliş Tarihi	21 Ocak 2025
Kabul Tarihi	04 Nisan 2025
Yayın Tarihi	20 Temmuz 2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur. Bu dergide yer alan yazılarda ifade edilen görüş ve değerlendirmeler, yazarlarının kişisel fikirlerini yansıtır; derginin kurumsal görüşü olarak kabul edilemez. Makale içeriklerinin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tümüyle yazarlara aittir; dergi editörleri ve yayın kurulu bu konuda herhangi bir sorumluluk üstlenmez.

The First Istanbul Campaigns of the Muslims According to Sebeos: Contradictions of Islamic Historical Sources and the Possibility of Confusion of Historical Events

Fatih SARIKAYA | orcid.org/0000-0002-5430-8348 | fsarikaya@bandirma.edu.tr

Asst. Prof. Dr., Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences, Bandırma
Onyedü Eylül University, Balıkesir, Türkiye

<https://ror.org/02mtr7g38>

Abstract

Istanbul has been one of the significant targets that Muslims sought to conquer since the early periods of the Islamic state. Indeed, Muslim expeditions to Istanbul began early on, even though the geographic borders of the Islamic state had not yet reached the city. The fact that these expeditions were directed at the capital of Byzantium gives them particular importance both in the context of Islamic history and world history. Consequently, sources from that era provide information on these expeditions to the extent that the conditions of the time allowed. Among these, the accounts of the Armenian historian Sebeos regarding the early Muslim expeditions to Istanbul stand out. According to Sebeos, contrary to the commonly known narrative, the first Muslim expedition to Istanbul took place during the caliphate of Uthman, before the period of Muawiyah. Moreover, these expeditions were conducted with the support of naval forces. The effective use of naval forces and the relatively early period of these expeditions make this subject particularly intriguing. The noteworthy details provided by Sebeos about the expedition form the main topic of this study. To lay the groundwork for this study, information about Sebeos and his work is initially provided, and then the reliability of his work is evaluated by comparing it with other contemporary sources. Following this, the topic of the first expeditions to Istanbul according to Sebeos is examined by also considering other sources that provide information about the period to assess its historical accuracy. Additionally, due to the nature of the subject, the conquests that occurred around the same period as the mentioned expeditions to Istanbul, such as the conquest of Cyprus, the capture of the island of Rhodes, and the Battle of the Masts, are also analyzed through a comparative examination of the information provided by various sources. During this analysis, it was observed that sources convey differing information, and these differences were further evaluated. Ultimately, the aim is to determine the extent to which Sebeos's accounts of the

Istanbul expeditions should be considered reliable.

Keywords: Islamic History, Islam-Byzantine Relations, Istanbul Campaigns, Sebeos, 654 Istanbul Campaign.

Citation

Sarıkaya, Fatih. "The First Istanbul Campaigns of the Muslims According to Sebeos: Contradictions of Islamic Historical Sources and the Possibility of Confusion of Historical Events". *İhya International Journal of Islamic Studies* 11/2 (July 2025), 580-609. DOI: 10.69576/ihya.1624435

Date of Submission	21 January 2025
Date of Acceptance	04 April 2025
Date of Publication	20 July 2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . The views and opinions expressed in the articles published in this journal are solely those of the authors and do not reflect the official position of the journal. The authors bear full scientific and legal responsibility for the content of their articles; the editors and the editorial board assume no responsibility in this regard.

Extended Abstract

Istanbul has been a significant target for Muslim conquests since the early periods of the Islamic state. These expeditions began even before the geographical expansion of the Islamic realm reached the city, and the fact that they targeted the capital of the Byzantine Empire gave them unique historical importance. Among the early sources that detail such events, the Armenian historian Sebeos provides one of the most notable and distinct narratives regarding the initial Muslim expeditions to Istanbul. Contrary to what is commonly accepted in Islamic historiography, Sebeos states that the first Muslim expedition against Istanbul occurred not during the caliphate of Muawiyah but rather under Caliph Uthman. These expeditions, according to him, were supported by naval forces, and this early use of maritime strength, along with the timing, makes Sebeos's account especially remarkable. The study in question takes this narrative as its central point of inquiry, providing contextual information on Sebeos and analyzing his work by comparing it with other available sources from the same period. Sebeos, who lived in the 7th century, gained renewed attention when his work was published in 1851 by Tadeos Mihrdatean in Istanbul. The first two sections of Sebeos's work provide a general history of Armenia, while the third section focuses on his contemporary period. This part includes detailed accounts of the Byzantine-Sassanid conflicts, the fall of the Sassanid Empire, and the early Muslim conquests—making his work crucial for Byzantine, Iranian, and Islamic history. Despite the significance of his writings, uncertainty remains about the authorship of the work traditionally attributed to Sebeos. Nonetheless, later Armenian historians have referenced or been influenced by the work. For instance, even though the 9th–10th century historian Katalikos Hovhannes does not cite Sebeos explicitly, his narratives show clear overlap with the content. Similarly, Thomas and Ukhtanes, both 10th-century historians, draw heavily on Sebeos's material. Eleventh- and twelfth-century figures such as Stepanes Asoghik and Samuel Anetsi describe the book as foundational, and thirteenth-century authors Mkhitar (Ani) and Kirakos reaffirm this status. Biographical details about Sebeos are limited. He is known to have participated in the Council of Dvin in 645 and supported Armenian ecclesiastical independence. Comparing Sebeos's narratives with Islamic sources is essential for understanding the accuracy and uniqueness of his interpretations. His writings, though sometimes retrospective, mostly follow a chronological structure. However, as with many historical texts, chronology does not guarantee comprehensiveness—Sebeos omits many conflicts between Muslims, Byzantines, and Sassanids. Given the time and location in which he lived, Sebeos offers firsthand observations, especially regarding Muslim conquests in Armenian-populated regions. His depictions of the Prophet Muhammad suggest he had some knowledge of Islamic belief, portraying the Prophet's behavior as prophetic. However, he lacks insight into internal Islamic affairs, such as the political strife during Uthman's rule or the civil conflict between Caliphs Ali and Muawiyah. In matters concerning Muslim relations with Byzantines and Sassanids, Sebeos's information generally aligns with Islamic sources, though his interpretations occasionally differ. The core of the study lies in the analysis of two separate expeditions to Istanbul as reported by Sebeos. The first expedition, for which no exact date is given, may reflect a confusion with contemporary campaigns such as those in Cyprus or Isaura. The similarities between the names Konstantia (a city in Cyprus) and Constantinople, the involvement of an envoy named Prokopios, and the

possibility of a post-battle negotiation—all suggest that Sebeos may have blended elements of different campaigns. He also may have assumed that since Istanbul did not fall to the Muslims, the campaign had failed, reinforcing the idea that the Muslims were defeated. The second expedition, dated by Sebeos to 653–654, is described in more detail. This allows for more precise comparison with Islamic historical sources. Evaluating other events that occurred during these years—such as expeditions to Cyprus and Rhodes, and the Battle of Zâtüssavârî—reveals limited possibility for confusion. The Cyprus expedition, which ended in Muslim victory, is inconsistent with Sebeos’s account of failure in the Istanbul expedition. Similarly, although the Battle of Zâtüssavârî took place around the same time and involved Byzantine forces, it ended with a clear Muslim victory and lacks any resemblance to the events Sebeos described. Therefore, while some degree of narrative blending is evident in the first expedition, the second expedition, as described by Sebeos, appears to be a more credible account. Additional support for Sebeos’s version comes from several Islamic historians—including Yakubi, Ibn Hibban, Ibn Asir, and Khalifa ibn Khayyat—who mention expeditions to the Bosphorus or the Gulf of Istanbul during the same timeframe. These points raise a crucial question: why did early Islamic historians, who typically offered detailed accounts of major conquests, pay so little attention to these expeditions? One reason may lie in the internal crises that engulfed the Islamic world during the latter part of Uthman’s reign, including his assassination and the emergence of the first Islamic civil war. These internal events may have overshadowed and displaced interest in documenting external campaigns like the early expeditions to Istanbul. Moreover, limited geographic knowledge of the targeted regions could have further restricted the depth of Islamic accounts. In conclusion, while Sebeos’s first Istanbul expedition narrative may suffer from chronological and factual conflation, his account of the second expedition is supported by multiple elements of internal consistency and partial corroboration in Islamic sources. Thus, the second expedition mentioned by Sebeos merits further scholarly attention as a potentially reliable record of early Muslim-Byzantine interactions.

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde yakın dönemlere nazaran ortaçağ tarihi kaynaklarının azlığı, onların her birisini daha değerli hale getirmektedir. Özellikle VII. yüzyıla ait sınırlı kaynağın bulunduğu bir dönemle ilgili kayıtlar akademisyenler için ayrı bir öneme sahiptir. Bunlardan biri olan Ermeni piskoposu Sebeos'a atfedilen tarih kitabı da özellikle İslam tarihinin ilk dönemleri ve Anadolu'daki İslam fütuhâtı açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan çalışmamızın temelini oluşturan, İslam kaynaklarında kendisine yer bulamamış ancak Sebeos'un kitabında bahsi geçen Müslümanların İstanbul seferi var ki; günümüzde henüz pek dikkate alınmamıştır. Sebeos'un naklettiğine göre bu sefer Bizans İmparatoru Konstantinos'un iktidarının 13. yılında yani miladi olarak 654 yılında gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında Müslümanların ilk İstanbul seferi olmasının yanında Hz. Osman'ın hilafeti yani Hulefâ-i Râşidin döneminde meydana gelmiştir. Böylesine önemli bir olayın İstanbul seferlerini ele alan çalışmalarda yeterince tetkik edilmemesi dikkatimizi çekmiş ve bizi konuyu araştırmaya sevk etmiştir.

Kaynakları zorlarcasına giriştiğimiz bu çalışmanın sebebi ve Sebeos'un vermiş olduğu belki de zayıf olarak nitelenebilecek bir malumatın peşinde koşmamızı sağlayan, konunun ehemmiyeti olmuştur. Zira Bizans'ın başkenti ve Müslümanların o dönem için en önemli hedefi olarak nitelenebilecek İstanbul şehrine İslam ordularının ilk seferi konu edilmektedir.

Gerçi her ne kadar konunun yeterince ele alınmadığını söylesek de, ilk defa Shaun O'Sullivan tarafından müstakil olarak ele alınmasıyla üzerine ciddi bir çalışma yapılmıştır.¹ Bunun yanı sıra Murat Öztürk yaptığı çalışmada şimdiye kadar alışılanın dışında, Sebeos'un aktardıklarının bir kısmını naklederek konuya daha fazla yer vermiştir.² Yapılan diğer çalışmalarda ise, ya birkaç cümle ile değinilip üzerinde pek durulmamış,³ ya da hiç değinilmemiştir. Buna rağmen Shaun O'Sullivan tarafından yapılan çalışma dışında yeterince tetkik edilmediği düşünülmektedir. Bu çalışmada, konuyu S. O'Sullivan'dan farklı bir bakış açısıyla ele alıp, ehemmiyetine binaen daha fazla dikkat çekmesine ve bundan sonra yapılacak çalışmalara esin kaynağı olmasına gayret edeceğiz.

Konunun ehemmiyetine binaen temel olarak kullanacağımız kaynağı tetkik etmek, yazarın ve eserin doğruluğunu ve güvenilirliğini anlamaya çalışmak aynı zamanda tarihsel süreçte eserin diğer tarihçiler tarafından kullanılıp kullanılmadığını anlamak, özellikle

¹ Shaun O'Sullivan, "Sebeos' account of an Arab attack on Constantinople in 654", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 28/1 (2004), 67-88.

² Murat Öztürk, "Hz. Osmân (23-35 644-656) Döneminde Denizcilik Faâliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 18, (Aralık 2021), 195-230.

³ Tahsin Altuncu, *İlk Dönem İslam Tarihinde Hristiyanların Müslüman Algısı: Sebeos (661) Örneği* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 30-31; Şahin Uçar, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 2/1, (Aralık 1986), 65; Marius Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Araplar'ın İstanbul Seferleri" çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi II*, (1956), 247.

İslam tarihi hakkında verdiği bilgilerin İslam tarihi kaynakları ile uyumluluğunu tespit etmek çalışmamızın ilk safhasını oluşturacaktır. Ardından yazarın İstanbul seferleri hakkında verdiği bilgiler diğer kaynaklar ile kıyaslanıp değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Çalışmamızın içerisinde özellikle İslam tarihi kaynaklarının kullanıldığı yerlerde sıklıkla hicri takvim esaslı tarihlendirilmeler kullanılmıştır. Kaynaklardaki orijinallliği eksiksiz aktarmak adına hicri takvim ile verilen tarihlendirilmeler olduğu gibi aktarılmış, yanlarına parantez içerisinde miladi takvim karşılığı yazılmıştır. Karışıklığa ve zihin yorgunluğuna mahal vermemek adına hicri takvimin kullanıldığı yerlerde başına h. yazılmış ama miladi takvim kullanılan tarihlendirmeler ise ayrıca belirtilmemiştir.

Eserin elimizde çevrilmiş dört nüshası bulunmaktadır. Bunlardan R. Bedrosian⁴ ve R. Thomson⁵ Ermenice aslından İngilizceye, F. Macler⁶ Ermenice aslından Fransızcaya, Z. İlgelen⁷ de Bedrosian ve Macler'in çevirilerinden yararlanarak Türkçeye tercüme etmiştir. Çalışmamız esnasında eserlerin hepsini kıyaslayarak istifade etmekle beraber, özellikle akademik çeviri konusunda daha verimli olduğunu düşündüğümüz Thomson'un eseri merkeze alınmaya gayret gösterilmiştir.

1. Sebeos ve Eseri

VII. yüzyıl yazarı Sebeos (Eusebius), kendisine atfedilen tek bir eserle bilinir. Eser ilk olarak 1851 yılında Tadeos Mihrdatean tarafından İstanbul'da yayınlanmıştır.⁸ Böylece kayıp bir eser gün yüzüne çıkmış oluyordu ama üzerindeki şüpheler tam olarak ortadan kaldırılamamıştı. Zira Mihrdatian yayınlamış olduğu eserin bu baskısını 1842'de Eçmiadzin kütüphanesinde piskopos Yovhannes Shahxat'unian tarafından bulunan isimsiz bir el yazmasına dayandırmıştı. Ama problem sadece bununla kalmıyordu çünkü bahsi geçen el yazması günümüzde kayıptır. Ancak eserin bulunmuş olduğunu kabul etsek bile hakkındaki şüphelerin tam manasıyla ortadan kaldırılacağını söylemek güçtür. Zira kaynak olarak kullanılan bu el yazmasının orijinal nüsha olmadığı, muhtemelen orijinal nüshadan kopyalanmış ve on altıncı yüzyıla (1568) ait olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda kayıp olan bu eser, ne bir yazar adına ne de bir başlığa sahipti. Shahxat'unian'ın kendisi, eserin sonraki ortaçağ tarihçileri tarafından Sebeos'un tarihi olarak anılan kitap olması gerektiğini belirledi. Neticede akademik tetkikten geçmeden, eser Piskopos Sebeos'un Herakleios Tarihi olarak yayımlandı. Aslında Herakleios Tarihi olarak adlandırılan bu eser Herakleios'dan çok daha fazlasını anlatmasına rağmen bu şekilde isimlendirilmişti.⁹ Üç bölümden oluşan eserin ilk iki bölümü tarihçiler açısından yeni sayılmazdı. Zira Ermeni tarihinin başlangıcından itibaren konuları ele alan bu bölümler önceden malumat sahibi

⁴ Sebeos, *Sebeos' History*, trans. Robert Bedrosian, (New York: Sources of the Armenian Tradition, 1985).

⁵ Sebēos, *The Armenian History Attributed to Sebeos*, trans. Robert W. Thomson, (Liverpool: Liverpool University Press, 1999).

⁶ Sebeos, *Histoire d'Heraclius*, trans. Frederic Macler, (Paris: Imprimerie Nationale, 1904).

⁷ Sebeos, *Herakleios Tarihi*, çev. Z. Zühre İlgelen, (İstanbul: Ayışığıkitapları 2020).

⁸ Sebēos, *The Armenian History*, XXXI.

⁹ Sebeos, *Sebeos' History*, 5.

olunan genel Ermeni tarihinden bahsetmekteydi. Eserin üçüncü bölümü ise asıl orijinal kısmıdır ve Sebeos hayatta iken gerçekleşen olaylar anlatılmakta ve dolayısıyla VI. yüzyılın sonundan itibaren 661 yılına kadar geçen süreç ele alınmaktadır.¹⁰ Bu bölüm Bizans-İran mücadeleleri, Sasanilerin çöküşü, ilk Müslüman fetihleri gibi konuları ihtiva etmektedir.¹¹ Dolayısıyla bu eser ilk dönem İslam tarihi, Bizans tarihi ve İran tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Ancak eserin Sebeos'a ait olup olmadığı konusunda şüpheler tam anlamıyla ortadan kaldırılamadığı gibi Sebeos'un kim olduğu konusu da bütün açıklığı ile ortaya koyulamamıştır. Döneme ait kaynaklar incelendiğinde, 645 yılında Dvin Konsili'ne katıldığı bilinen bir piskopos dışında, Sebeos adında başka bir kayda rastlanmamaktadır.¹² Bu konseyde alınan kararlara atılan sekizinci imza "Bagratunis Piskoposu Sebeos" adına olduğu için bu imzanın sahibi eserin yazarı olan tarihçi Sebeos olarak kabul edilmektedir.¹³ Bunun yanı sıra eser incelendiğinde yazarın dini konulara ve İncil'e oldukça hakim ve Ermeni Kilisesinin bağımsızlığı¹⁴ düşüncesine sahip olduğu açıkça görülmekte, dolayısıyla bu durum eserin yazarının din adamı olma ihtimalini desteklemektedir.

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen yazarın hayatı hakkında çok az biyografik bilgi bulunur. Bunları da daha çok Sebeos'un kendi ifadelerinden öğreniyoruz. Bunlardan biri de, ömrünün bir kısmını Sasani Kralı II. Hüsrev Perviz'in (590-628) Ermeniyeye bölgesine hâkim olduğu sırada geçirdiğidir.¹⁵

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi elimizde bulunan bu eserin ilk defa Papaz Sebeos'un kitabı olduğunu ileri süren Shahkhat'anean'dır. İmparator Konstantinos'un 4. yılı olan 645 senesinde gerçekleşen Dvin Konsili'nde¹⁶ Sebeos'un on yedi papaz arasından sekizinci sırada imzasının olduğu görülmektedir. Bu konsilde yapılan görüşmeler neticesinde dini alanda on iki ilkenin kabul edildiği ve Sebeos'un da bu kararları imzaladığı bilinir. Ancak ilginç bir şekilde Sebeos'a atfedilen eserde, bu konsile hiç değinilmemiştir.¹⁷ Dolayısıyla bu durum, eserin Sebeos'a aidiyeti konusundaki şüpheleri destekler mahiyettedir.

1.1. Tarih Kitaplarında Sebeos

Kaynakların oldukça sınırlı olduğu erken ortaçağ dönemine ait önemli bir eser olarak değerlendirilebileceğimiz Sebeos'un kaleme aldıkları, muhtemelen kendisinden sonra gelen

¹⁰ Sebēos, *The Armenian History*, 154.

¹¹ Sebēos, *The Armenian History*, XXXI-XXXIII.

¹² Sebēos, *The Armenian History*, XXXIV.

¹³ Agop J. Hacikyan, "Sebeos (Seventh Century)", *The Heritage of Armenian Literature: From the Sixth to the Eighteenth Century, Volume II*, ed. Agop J. Hacikyan, (Detroit: Wayne State University Press, 2002), 81-82.

¹⁴ bkz. Kasım Ertas, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 198-215.

¹⁵ Sebeos, *Sebeos' History*, 5; Sebēos, *The Armenian History*, XXXVI.

¹⁶ M. Ormanian, *The Church of Armenia*, trans. G. Margar Gregory, (London: Mowbray, 1955), 44; Abdurrahman Küçük, *Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C XXXV, (1996), 117-153, 154.

¹⁷ Sebēos, *The Armenian History*, XXXIV.

tarihçiler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Sebeos sonrası eser telif eden, özellikle Ermeni müelliflerin tarih kitaplarında, Sebeos ve onun kaleme aldıkları hakkında izler bulmaya çalışarak elimizdeki esere daha net bir yaklaşım sergileyebiliriz. Bu çerçevede öncelikle Sebeos'dan bahsetmesini beklediğimiz ama ondan bahsetmeyen kaynakları zikredip, ardından Sebeos'dan bahseden kaynakları ele alacağız.

Sebeos sonrası kronolojik sıraya uygun olarak elimizde bulunan ilk eser *Ghewond* (Lewond)'un yazdığı tarih kitabıdır. Ortaçağ Ermeni müelliflerinden olan ve kendisi hakkında pek az bilgiye sahip olduğumuz Ghewond (Lewond) dini eğitim, yani rahiplik eğitimi almıştır. VIII. yüzyılda yazdığı eserinde Sebeos'un adı geçmemesine rağmen, yaşadığı dönem öncesi hadiseleri nakletmesi bazı araştırmacılar için bu bilgileri Sebeos'tan aldığı konusunda kanaatlerinin oluşmasını sağlamıştır. Hatta bazıları doğumundan önce gerçekleşen ve canlı şahit olmadan naklettiği bilgilerin Sebeos'dan alındığına eminlerdir.¹⁸ Ancak eser detaylı incelemeye tabi tutulduğunda Sebeos'un eseriyle benzerlikler taşımasına rağmen, özellikle yedinci yüzyılın başlarında Müslüman Arapların Ermeni bölgelerini fetihlerini anlatırken onları küçük düşürmek ve kötülemek adına Sebeos'dan daha fazla ayrıntıya yer verdiği görülmektedir.¹⁹ Dolayısıyla Ghewond'un (Lewond) eserinde Sebeos'u temel kaynak olarak kullandığı iddialarına temkinli yaklaşmak yerinde olacaktır.

Aynı dönem hakkında bilgi veren eserlerden diğeri *Kalankatlı Moses*'in yazdığı tarih kitabıdır. Yedinci veya onuncu yüzyılda yazıldığı düşünülen,²⁰ bazı araştırmacılar tarafından Ermeni tarihçisi olarak gösterilen ancak Alban tarihçisi olan Kalankatlı Moses, eserinde Sebeos'dan bahsetmemesine²¹ karşın her iki eserin de ana hatlarıyla birbirine uyumlu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla birbirlerinden istifade etmiş olabilecekleri düşünülebilirse de, buna rağmen her iki eser üzerinden tarihsel süreçteki olaylar derinlemesine incelendiğinde birbirlerinde bulunmayan malumatlar aktardıkları görülmektedir.

Her ne kadar yazıldığı dönemle ilgili farklı görüşler olsa da yedinci yüzyıl klasik Ermeni kaynakları arasında karşımıza *Yovhannes (John) Mamikonyan*'a atfedilen *Taron Tarihi* adlı eser çıkmaktadır. Mamikonyan'ın eserinde Sebeos'tan bahsedilmemektedir. Ancak bu iki eserin mukayesesi yapıldığında muhteva bakımından birbirlerinden istifade etme ihtimalleri olduğu açıkça görülmektedir.²²

¹⁸ Ghewond, *Ghewond's History*, trans. Robert Bedrosian, (New Jersey: Sources of the Armenian Tradition, 2006), I; Emilio Bonfiglio, "Lewond", *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, (Erişim 20 Ağustos 2023).

¹⁹ Ghewond, *Ghewond's History*, 1-5.; Sebēos, *The Armenian History*, XXXV.

²⁰ Kitap üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü yedinci yüzyıla ışık tutmakta, diğer bölümleri ise onuncu yüzyılı anlatmaktadır. Dolayısıyla ilk bölümün yazarı ile diğer bölümlerin yazarlarının farklı olduğu düşünülmektedir. Buna rağmen üç bölümü yazanın aynı kişi olma ihtimali de bulunmaktadır. Bkz. Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev. Ziya Bünyadov-Yusuf Gedikli, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2006), 5-13.

²¹ Moses, *Alban Tarihi*.

²² John Mamikonean's, *History of Taron*, trans. Robert Bedrosian (New York: Sources of the Armenian Tradition, 1985).

Dokuzuncu yüzyıl sonu ve onuncu yüzyıl başı yazarlarından, din adamı ve tarihçi *Katolikos Hovhannes (Yovhannes)*, eserinde Sebeos'a veya kitabına herhangi bir atıfta bulunmamaktadır. Ancak kitabı incelendiğinde Sebeos ile aynı bilgileri verdiği yerler olduğu gibi farklı bilgiler de verdiği görülmektedir.²³ Dolayısıyla Sebeos'u kendisine kaynak olarak kullanmış olsa dahi, tek kaynağının o olmadığı anlaşılmaktadır.

Ermeni tarihi kaynakları arasında diğerlerinden farklı bir eser olan Gürcü Kroniği, Ermeni kaynaklarının çoğunluğunun aksine, orijinal olarak Ermenice yazılmamıştır. Zira bu eser birkaç kişi tarafından 6.-13. yüzyıllar arasında Gürcüce yazılmıştır. 12. yüzyılın sonlarında veya 13. yüzyılın başlarında bilinmeyen bir din adamı, bu eseri Ermeniceye çevirmiştir. Ancak bu eserde bizlere doğrudan Sebeos ve eserinden bahsetmemektedir.²⁴

Ermeni tarih kitapları içerisinde rahatlıkla Sebeos'un kitabını kullandığını söyleyebileceğimiz ilk kişi Thomas'tır. Onuncu yüzyılın başında eserini yazdığı tahmin edilen *Thomas*, bu eserde birçok yerde Sebeos'a atfedilen esere başvurmuştur. Sebeos'da kullanılan isimler ve Sebeos'a özel bazı bilgilerin aktarılmasından bunlar rahatlıkla anlaşılmaktadır. Buna rağmen Thomas eserinde ne Sebeos'un adını ne de kitabının adını zikretmiştir.²⁵

Onuncu yüzyıla gelindiğinde Sebeos ve eseri için bazı şeyler değişmeye başlamış ve artık tarih kitaplarında açıkça yerini almaya başlamıştı. Heraklius Tarihine ilk atıf Ermeni tarihçisi olan *Ukhtanes* tarafından yapılmıştır. Onuncu yüzyılın sonlarında yazılan bu eserde Sebeos'dan bahsetmeden Heraklius Tarihi isimli kitaptan bahsedilmektedir.²⁶ On birinci yüzyıl Ermeni tarihçilerinden *Stepanes Asoghik (Asolik)* eserinde Sebeos'un tarihini Ermeni tarihi açısından temel kitaplar arasında gösterir.²⁷ On ikinci yüzyıl Ermeni rahibi ve aynı zamanda tarihçisi olan *Anili Samuel (Samuel Anetsi)* tarihsel süreçte 1180 yılına kadar getirdiği eserinde Ermeni kronolojisini kullanan ilk kişidir. Bu eserinde Sebeos'un Heraklius Tarihine değinmesi ve ülkesinde bulunan eserler arasında sayması bizim için oldukça ehemmiyetlidir.²⁸ On üçüncü yüzyıl Ermeni tarihçilerinden *Mkhitar (Ani)*²⁹ ve onun ardından *Kirakos*, piskopos Sebeos'un yazdığı Heraklius Tarihi'ni temel Ermeni eserleri arasında saymaktadırlar.³⁰ Dolayısıyla bu eserlerde bizim için önemli olan nokta; bu tarihçilerin

²³ Yovhannēs Drasxanakertc'i, *History of Armenia*, trans, Rev. Krikor H. Maksoundian (Atlanta: Scholars Press, 1987).

²⁴ *The Georgian Chronicle*, trans, Robert Bedrosian, (New York: Sources of the Armenian Tradition, 1991).

²⁵ Thomas (Tovma) Artsruni, *History of the House of Artsrunik*, trans, Robert W. Thomson, (Detroit: Wayne State University Press, 1985); Sebēos, *The Armenian History*, XXXV.

²⁶ Bishop Ukhtanes of Sebastia, *History of Armenia Part II, History of the Severance of the Georgians from the Armenians*, trans. Zaven Arzoumanian, (Burbank: Columbia University, 2008), s. 78; Sebēos, *The Armenian History*, XXXVI.

²⁷ Sebēos, *The Armenian History*, XXXVII.

²⁸ Sebēos, *The Armenian History*, XXXVII; Mehmet Çog, "Ortaçağ. Ermeni Literatüründe Hz. Muhammed Algısı", *Tarih Okulu Dergisi*, 26 (2016), 9.

²⁹ Sebēos, *The Armenian History*, XXXVII.

³⁰ Kirakos Ganjakets'i, *History of the Armenians*, trans. Robert Bedrosian, (New York: Sources of the Armenian Tradition, 1986), 4.

Heraklius Tarihini Sebeos'a atfetmeleridir.

Tarihçilerin verdiği tüm bu bilgiler ışığında bakıldığında eserin Sebeos'a ait olup olmadığı konusunda kesin çıkarımlar yapmak oldukça güçtür. Her ne kadar onuncu yüzyılda Sebeos ve eseri tarih kitaplarında yer almaya başlasa da, incelediğimiz bu kitaplarda halen tam olarak aydınlatılamamış noktalar vardır. Mesela bu kitaplarda Sebeos'dan birebir alıntı yapıldığına dair net bir şey söylemek pek mümkün değildir. Dolayısıyla elimizdeki veriler ile kesin olarak bu kitabı yedinci yüzyıl piskoposu Sebeos'a bağlayamasak da, içeriğinden yazarın yedinci yüzyılda yaşadığını ve bu yüzyılın ilk yarısında Yakın Doğu'da meydana gelen olayları gördüğünü, ayrıca Ermeni kilise adamı olduğunu anlayabiliyoruz. Bu gerekçelerle ve bir alternatifi olmaması nedeniyle, eserin geleneksel olarak Sebeos'a atfedilmesini kabul edilebilir olarak görebiliriz.³¹

1.2. Sebeos'un Verdiği Bilgilerin İslam Kaynakları İle Uyumu

Sebeos'un eseri genel anlamıyla İslam tarihi kaynakları ile kıyaslandığında ortaya çıkan durumu görmek, eser hakkında isabetli çıkarımlar yapmak açısından önemlidir. VII. yüzyılın önemli kaynaklarından olan Sebeos'un eserinde bazen geriye dönüşler olsa da, genel anlamda kronolojik bir eser olarak tanımlanabilir. Ancak kronolojik bir eser olması ele aldığı konular açısından olayların hepsine değindiği anlamına da gelmemektedir. Zira Müslümanların, Bizans ve Sasaniler ile yapmış olduğu savaşların hepsini zikretmez. Yaşadığı dönem ve coğrafya açısından, özellikle Müslümanların Ermeniyeye bölgesini fethi³² sırasında olayların birçoğuna canlı şahit olduğunu anladığımız Sebeos'un, bu fetihler hakkında verdiği bilgiler ile İslam tarihi kaynakları arasında bazı farklılıklar mevcuttur.

İslam fetihlerinin erken dönemlerini ele alan eser incelendiğinde 650'lerin sonlarında yazıldığı varsayımına ulaşılabilir. Zira Hz. Osman'ın ölümü ile İslam devleti içerisinde yaşanan iktidar mücadelesi neticesinde Muaviye'nin rakiplerine karşı elde ettiği başarıya atıfta bulunan son satırı şimdiki zaman kalıbıyla yazılmıştır.³³ Eser genel anlamda güvenilir görünmekle birlikte dönemin tüm önemli olaylarına yer vermemektedir. Yazarın kişisel yorumlarının sınırlı olması³⁴ da olayları mümkün mertebe mahiyetinden saptırmadan nakletme isteğine bağlanabilir. Aynı dönemi ele alan tarih kitapları ile karşılaştırma yapıldığında Sebeos'un verdiği bilgilerin diğerleri ile genel anlamda tutarlı olduğu görülmektedir.³⁵ Her ne kadar İslam coğrafyasının içerisindeki hadiseler konusunda bazı eksikleri ve hataları olsa da genel anlamda isabetli bilgiler aktarmaktadır. Bazı olayların detaylı bir şekilde ele alındığı, siyasi ve dini konular arasında ani geçişlerin olduğu eserin yazımında bir amaç birliği vardır. Bu da; Yakın Doğu'daki gelişmeleri ilahi takdir

³¹ Sebēos, *The Armenian History*, LXI, LXIV; O'Sullivan, "Sebeos' account", 67–68.

³² Cahit Külekçi, *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefa-yi Raşidin ve Emeviler Dönemi)*, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012), 209-220.

³³ Sebēos, *The Armenian History*, 176; O'Sullivan, "Sebeos' account", 68.

³⁴ Sebēos, *The Armenian History*, LXX, LXXIV, LXXVI; O'Sullivan, "Sebeos' account", 68.

³⁵ Sebēos, *The Armenian History*, LXXIV; O'Sullivan, "Sebeos' account", 68.

bağlamında açıklamaktır. Sebeos'un İstanbul'a yapılan 654 saldırısını anlatması da bu amaca hizmet etmek içindir.³⁶

Sebeos'un olayların bütününden bahsetmediğini yukarıda ifade etmiştik. Bununla birlikte İslam tarihi için verdiği bilgiler hakkında bir değerlendirme yapmak gerekirse; Hz. Muhammed ile ilgili bazı malumata sahip olduğu anlaşılan Sebeos'un, O'nun davranışlarının peygamber gibi olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra İslam tarihi hakkında dikkat çekici başka bilgiler de veren Sebeos, Kudüs'ün Müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra şehirde Yahudi ve Hristiyanların dahil olduğu bir olaydan bahsetmiştir.³⁷ Ama ilginç bir şekilde verdiği bu bilgi İslam tarihi kaynaklarında bulunmamaktadır.³⁸ Daha sonra Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ilgili olaylara da değinen Sebeos'un konunun arka planından yeterince haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.³⁹ Siffin savaşı ile ilgili aktarımlar yapan Sebeos'un bu olay hakkında da yeterli bilgiye sahip olmadığı bellidir. Zira bu savaşta Hz. Ali'nin Muaviye tarafından öldürüldüğünü söylemektedir.⁴⁰ Müslümanların Bizans ile gerçekleştirdiği mücadelelerden biri olan Arabe savaşı hakkında Sebeos'un verdiği az bir bilgi İslami kaynaklarla benzerlik göstermektedir.⁴¹ Yine Müslümanların Bizans ile gerçekleştirdiği diğer bir mücadele olan Yermük savaşı hakkında Sebeos, savaşın meydana geliş şeklini İslâmi kaynaklardan farklı bir şekilde anlatmasına⁴² rağmen sonucu itibarıyla benzer bilgileri verir.⁴³ Müslümanların Sasaniler ile ilişkilerine de değinen Sebeos, bu konudaki gelişmeler hakkında çoğunlukla verdiği bilgilerin İslami kaynaklarla örtüştüğü görülmektedir. Bunların yanı sıra Müslümanların o dönemde Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu bölgelere gerçekleştirdiği fetih hareketleriyle ilgili verdiği bilgiler İslam kaynaklarından daha detaylıdır. Genel hatlarıyla İslam kaynaklarıyla örtüşen bu bilgilerde bazı farklılıklar bulunmaktadır.⁴⁴

Netice itibarıyla Sebeos'un özellikle Müslümanların dış ilişkileri konusunda verdiği bilgilerin İslam tarihi kaynakları ile daha tutarlı olduğunu söyleyebiliriz. Hatta

³⁶ O'Sullivan, "Sebeos' account", 68.

³⁷ Sebeos'a göre, Yahudiler Kudüs'teki Hristiyanları yok etmek için bir plan yapmışlardı. Bu plan doğrultusunda Müslümanların mescidine giren üç Yahudi, kesmiş oldukları domuzların kanlarını mescidin duvarlarına sürüp yerlere dökmüşler ve leşleri de orada bırakıp gitmişlerdi. Mescitten Yahudilerin çıktığını gören bir Müslüman içeri girip ahvalı görünce, çıkan kişileri aramış ama bulamamıştı. Olay Müslümanlar arasında duyulunca Yahudiler bu işi Hristiyanların yaptığını söyleyip Kudüs'teki bütün Hristiyanları bu işten sorumlu tutmuşlardı. Bunun üzerine şehrin Müslüman idarecisi bütün Hristiyanları bir yere toplatıp onları cezalandıracağı sırada, olaya şahit olan Müslüman ortaya çıkıp sorumluların Yahudiler olduğunu bildirdi. Daha sonra Yahudilerin hepsi bir araya toplanıp olayı gerçekleştiren şahıslar şahit tarafından tespit edildi. Ardından sorumluların hepsi idam edildi. Bkz. Sebēos, *The Armenian History*, 112-113.

³⁸ Altuncu, *Hristiyanların Müslüman Algısı*, 13.

³⁹ Altuncu, *Hristiyanların Müslüman Algısı*, 18.

⁴⁰ Sebēos, *The Armenian History*, 174..

⁴¹ Sebēos, *The Armenian History*, 96-97; Altuncu, *Hristiyanların Müslüman Algısı*, 18.

⁴² Altuncu, *Hristiyanların Müslüman Algısı*, 28.

⁴³ Sebēos, *The Armenian History*, 97.

⁴⁴ Altuncu, *Hristiyanların Müslüman Algısı*, 60.

Müslümanların, Bizans ve Sasani Devletleri arasında meydana gelen savaşlar ve diplomatik ilişkiler hakkında İslâmî kaynaklarda bulunmayan bazı bilgilere de yer vermektedir.⁴⁵ Ancak İslam devletinin iç meseleleri hakkındaki bilgilerinin ise yetersiz kaldığını ve bu konularda farklı söylemlerde bulunabildiğini görmekteyiz.

2. Sebeos'a Göre Müslümanların İlk İstanbul Seferleri

Günümüze kadar konu hakkında yapılan birçok çalışmada, Ermeni piskopos Sebeos'a atfedilen ve imparator Konstantinos'un 13. yılı olan 654 yılında İstanbul'a Müslümanlar tarafından düzenlenen sefer, pek dikkate alınmamıştır. Bunda diğer kaynakların da Sebeos'un bahsettiği sefere ilişkin yazdıklarını destekleyecek yeterli bilginin olmamasının etkili olduğu düşünülebilir. Aslında Sebeos'un eserinde daha da ilginç bir durum vardır. Çünkü Sebeos eserinde İstanbul üzerine sadece 654 yılında yapılan seferden değil, bundan da önce gerçekleşmiş bir seferden daha bahsetmektedir. Çalışmamızın bundan sonraki kısmında Sebeos'un bahsettiği Müslümanların İstanbul üzerine düzenledikleri iki sefer değerlendirilecektir.

2.1. İlk İstanbul Seferi

Sebeos'a göre Müslüman Araplar, İslami kaynaklar aracılığıyla bilinen ilk İstanbul seferinden önce iki farklı zamanda buraya sefer düzenlemişlerdi. Bunun ilki açık bir tarih verilme de İmparator Konstantinos'un 2. yılından (643) bahsedilen paragrafın devamında anlatıldığı için yine bu yıl veya hemen ardından gelen yıllarda gerçekleşmiş olmalıdır. Sebeos'a göre bu süreçte Müslüman Araplar çeşitli yerlere hatta Bizans kontrolünde olan Ermeniler'in yaşadığı bölgelere de sefer yapmaktaydılar. Bir kısmında mağlup olmalarına rağmen bu seferlerin ardı arkası kesilmiyordu. Bunun yanı sıra Bizans içerisindeki taht mücadeleleri de devam etmekteydi. İşte böyle bir sırada Filistin bölgesinde bulunan Arap komutanı büyük bir donanma hazırlattı ve kendisi de bir gemiye binerek İstanbul üzerine saldırdı. Ancak gerçekleşen deniz savaşında Müslüman Araplar başarılı olamadı, çünkü çok sayıda tekneyle hareket eden Bizanslı birlikler onlardan önce davranıp gemilerini batırdı, geri kalanlarını da ateşle püskürtüp arkalarından kovaladılar. Yine de, İmparator Konstantinos oldukça korkmuştu. Dolayısıyla barışı sağlamak amacıyla vergi/haraç vermeyi düşünmüş ve elçiler göndermeyi planlamıştı. Ama Bizans imparatoru Konstantinos, oldukça genç olduğu için ordunun onayı olmadan bunu yapmaya cesaret edemiyordu. Bu nedenle, anlaşmanın şartlarını ordunun isteklerine uygun hale getirmek için, ordudakilerle birlikte Şam'a gitmesi, Müslüman Arap ordusunun komutanı Muaviye'yi görmesi için Prokopius'a yazdı. Prokopius, imparatorluk emrini görür görmez ve birliklerden meseleleri öğrendikten sonra, beraber Şam'a, Müslüman Arap ordusunun komutanı Muaviye'ye gitti. Ödenecek haracın miktarını belirledi, sınırın neresi olacağı kararlaştırıldı ve barış anlaşması yaparak döndü.⁴⁶

⁴⁵ Altuncu, *Hristiyanların Müslüman Algısı*, 71.

⁴⁶ Sebeos, *Sebeos' History*, 57; Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 98-99; Sebēos, *The Armenian History*, 112.

Böylelikle Sebeos'un aktardığı Müslüman Arapların İstanbul için yola çıktıkları ilk sefer sonuçlanmış oluyordu. Müslüman Araplar için başarılı bir sefer olmasa da sonuçları açısından bakıldığında başarılı bir sefer gibi Bizans'ın aleyhine anlaşma yapıldığı görülmektedir. Bunun sebepleri; Müslüman Arapların bölgedeki fetih hareketlerinin durmak bilmeden devam etmesi ve Bizans içerisindeki taht mücadeleleri olarak gösterilebilir. Tabii ki imparatorun tecrübesizliği de bu durumun sebepleri arasında sayılabilir. Ancak Sebeos'a göre İmparator'un ordudan habersiz hareket edemiyor olması ve ordunun bu anlaşmayı kabul etmesi,⁴⁷ bu ihtimali sebeplerin dışında bırakmaktadır.

Sebeos'un anlattıklarına rağmen diğer kaynaklarda böyle bir seferden bahsedilmiyor olması anlatılanların sorgulanması ihtiyacını doğurmaktadır. Bu açıdan bir değerlendirme yapılmak istendiğinde Bizans tarihçisi Theophanes'in kronolojik olarak bu olayın gerçekleşme ihtimalinin olduğu yıllar hakkında verdiği bilgilerde bazı benzerlikler olduğu görülmektedir. Zira Theophanes 647-648 yıllarında meydana gelen olaylardan bahsederken bu dönemde gerçekleşen bir deniz seferini anlatmaktadır. Theophanes'e göre; bu yıl Muaviye Kıbrıs'ı deniz yoluyla işgal etmişti. 1.700 gemisi ile Konstantia⁴⁸ ve bütün adayı harap ederek aldı. Ancak, Bizans'ın büyük bir kuvvetle kendisine karşı hareket ettiğini duyunca, Arados'a (Arvad) yelken açtı ve filosunu yerleştirdikten sonra, o adadaki Kastellos adlı küçük kasabayı ele geçirmek istemesine rağmen başarısız olunca kasaba sakinlerini korkutup şehri ve adayı terk etmeleri için Thomarichos adında bir piskopos göndererek şartlara boyun eğmelerini istedi. Piskopos onlar ile görüşmeye gittiğinde onu ellerinde tutup Muaviye'ye teslim olmadılar. Kış mevsiminin başlaması ve uğraşların netice vermemesi üzerine Muaviye Şam'a döndü. Ancak ertesi yıl (648-649) Muaviye Arados (Arvad) adası üzerine tekrar sefere çıktı ve adada oturanların istedikleri yerde ikamet etmeleri şartıyla orayı teslim aldı.⁴⁹ Benzer bir ifade Ebû'l-Ferec tarihinde de geçmektedir. Buna göre; Muaviye tarafından 649 yılında Arvad adası fethedilmiş ve halkı geri dönmek üzere kovulmuştur.⁵⁰

İslam tarihi kaynaklarına göre de, Sebeos'un ilk İstanbul seferi olarak aktardığı bu olay ile benzer yıllarda gerçekleşen bir Kıbrıs seferinden bahsedilmektedir. Zira Muaviye önderliğinde, ilk deniz aşırı seferini Akka sahilinden h. 28 veya h. 29 (648-649-650) yılında Kıbrıs adası üzerine gerçekleştiren Müslümanlar adayı fethetmişler ve oldukça çok ganimete sahip olmuşlardır. Bu durum karşısında Kıbrıs valisi barış istemek durumunda

⁴⁷ Sebeos, *Sebeos' History*, 54-55; Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 93-99; Sebēos, *The Armenian History*, 106.

⁴⁸ IV. yüzyılın ortalarında meydana gelen depremlerle zarar görmüş olan Salamis şehri İmparator Konstantios tarafından büyük çapta onarılıp Konstantia adıyla yeniden kurularak Kıbrıs'ın merkezi oldu. Bkz. Işın Demirkent, "Kıbrıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/372.

⁴⁹ Theophanes, *The chronicle of Theophanes*, trans. Harry Turtledove, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982), 43.

⁵⁰ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999), 181.

kalmış ve yedi bin iki yüz dinar yıllık vergi ödemesi koşuluyla anlaşma yapılmıştır.⁵¹ Buna rağmen kaynaklarda Sebeos'un bahsettiği gibi bir İstanbul seferinden bahsedilmemektedir.

Bu durumda Sebeos'un verdiği bilgiler ile İslam tarihi hakkında bilgi veren kaynakları daha detaylı kıyaslamak yerinde olacaktır. Sebeos'un net bir tarih vermeden 643 yılı veya ardından gelen yakın yıllarda meydana gelen bir fetih girişiminden bahsettiğini söylemiştik. İslam tarihi hakkında bilgi veren kaynakların da Müslümanların ilk deniz seferi olarak bizlere aktardığı Kıbrıs adası üzerine gerçekleştirilen hareket, çoğunluğun görüşüne göre 647 ila 651 yılları arasında gerçekleşmiştir.⁵² Ancak İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr'in bu görüşe katılmalarına rağmen bir ihtimali daha belirterek bu seferin 653-654 yıllarında gerçekleşmiş olabileceğine dair zayıf bir rivayete değindikleri görülmektedir.⁵³ Bu rivayetin dikkate alınması veya alınmaması konumuzun temel meselelerine ciddi anlamda olumlu veya olumsuz bir katkı sağlamadığı için üzerinde derinlemesine durmaya gerek duymadık.

Nihayetinde bu durum bize, Sebeos'un bahsettiği İstanbul seferinin tarihi ile İslam tarihi kaynaklarının Kıbrıs adasına düzenlenen seferden bahsettiği tarihlerin birbirleri ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Sebeos'un ilk İstanbul seferi olarak bahsettiği seferin aslında Kıbrıs seferi olabileceğini göstermektedir. Tam da bu noktada akla takılan bir soru vardır; Bizans'ın başkenti İstanbul üzerine gerçekleşen sefer ile Kıbrıs adasına gerçekleşen seferin karışma ihtimali var mıdır? Bu soruya cevap vermeye çalışarak devam edelim. Öncelikle sefere katılmadığını anladığımız Sebeos'un sefer hakkında verdiği bilgileri en iyi ihtimalle sefere katılanlardan ama daha ziyade sefer hakkında bilgi sahibi olan üçüncü dördüncü şahıslardan dinlediğini kabul ederek değerlendirmemizi yapmak yerinde olacaktır. İki seferin de deniz aşırı seferler olması bir benzerlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde Kıbrıs'ın merkezî şehri olarak kullanılan şehrin adının da Konstantia⁵⁴ olması, çalışmamızda İstanbul adını kullandığımız Bizans başkenti Konstantinopolis ile karıştırılmaya müsait bir isim benzerliğine sahiptir. Bunun yanı sıra İslam devletinin ilk deniz seferinin doğrudan İstanbul'a yapılması mesafenin uzaklığı açısından oldukça güç olduğu için, eserde İstanbul'a yapıldığı iddia edilen bu seferin aslında

⁵¹ El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, İstanbul 2013), 178-179; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, çev. Ahmet Ağırakça, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 3/101-104.; Ebu Muhammed İbn A'sem Ahmed b. A'sem el-Kufî, *el-Fütûh*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 1-2/347-352.

⁵² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, 180-181.; Theophanes, *The chronicle*, 43.; Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, tah. Süheyl Zekkar, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1993), 116; Yakubî, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, (Beyrut: Şirketu'l-Âlemi'l-Matbûat, 2010), II/60; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed ed-Temîmî İbn Hibban, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987), 505; Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend Dineveri, *el-Ahbaru't-tıval*, thk. Abdülmün'im Amir, (Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, Bağdad, t.y.) 139; Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihu't-Taberî Taberî Tarihi*, çev. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 4/291; El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178-179.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 101; Agapius (Mahboub) De Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, haz. Alexandre Vasiliev, (Paris: 1909), 2/195; Ebu'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*; *Büyük İslâm Tarihi*, trc. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 7/251-252; Louis Joseph Delaporte, *La chronographie d'Élie Bar-Şinaya Métropolitain de Nisibe* (Paris: Librairie Honoré Champion, 1910), 85.

⁵³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/ 251-252; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/101.

⁵⁴ Theophanes, *The chronicle*, 43.

Kıbrıs'a yapılan sefer ile karıştırılmış olabileceği kanaatini oluşturmaktadır. Zira Müslümanların İstanbul üzerine sefere gitme arzuları düşünüldüğünde bu karışıklığı da oldukça doğal karşılamak mümkündür. Bunun yanı sıra orijinal eserin kayıp olması ve elimizde bulunan nüshanın ise orijinalden aktarım yapılan nüsha olması, aktarım yapılırken de bu karışıklığın oluşmasına sebebiyet vermiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu ihtimalleri göz ardı ederek değerlendirmemize devam edecek olursak; Sebeos'un ilk İstanbul seferinden bahsederken, Arap komutanının büyük bir donanma hazırlattığını ve kendisinin de bir gemiye binerek İstanbul üzerine saldırdığını söylemektedir. Ancak devamında gerçekleşen bir deniz savaşından bahsettiği için Müslümanların ilk sefer esnasında İstanbul'a kadar ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Gerçekleşen deniz savaşında Müslüman Araplar başarılı olamamış, çünkü çok sayıda tekneyle hareket eden Bizanslı birlikler onlardan önce davranıp gemilerini batırmıştı. Geri kalanlarını da ateşle püskürtüp arkalarından kovalamışlardı.⁵⁵ Dolayısıyla İstanbul'a kadar ulaşamayan Müslümanlar Bizans ile denizde yaptıkları savaşı kaybetmişlerdi. Bu durum Zâtüssavârî savaşı ile bir yönden benzerlik taşımaktadır. Zira bu savaş da denizde gerçekleşmişti. Ama Sebeos'un bahsettiği deniz savaşını Bizans kazanırken Zâtüssavârî⁵⁶ savaşını Müslümanlar kazanmıştır. Buna rağmen Süryani Mikhail'in ifadesine göre, Zâtüssavârî savaşı öncesinde Muaviye'nin İstanbul üzerine deniz yoluyla sefere gitmek için hazırlanmış gemileri vardır.⁵⁷ Dolayısıyla Sebeos'un bu seferi, Zâtüssavârî savaşı ile karıştırma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ancak sonuç itibarıyla Sebeos'un aktardığı akıbeti düşününce Zâtüssavârî savaşı ile bu seferin karışma ihtimali oldukça zayıftır.

Sebeos'a göre savaşı kazanan Bizans olmasına rağmen İmparator barış yapmak istemiş ve haraç ödemeye razı olmuştur. Bu amaçla Şam'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu heyet ile Müslümanlar arasında gerçekleşen görüşmede ilginç bir şekilde sınırın nereden geçeceği hakkında da karara varılmıştır.⁵⁸ Eğer düşündüğümüz gibi Kıbrıs adasına bir sefer gerçekleştiyse ve Müslümanlar bu seferden bir başarı elde edemediyse neden sınır üzerinden bir anlaşma yapılma noktasına gidildi? Neticede VII. yüzyılda gerçekleşen deniz savaşlarında deniz üzerinden bir sınır belirlemek dönemin şartları açısından pek de mümkün görülmemektedir. Bu duruma şöyle bir açıklama getirmek daha mantıklı olsa gerek. Sebeos'un veya hadiseleri aktaranların tarihsel süreçte birbirine yakın dönemlerde gerçekleşmiş olayları birbirine karıştırmış olma ihtimali vardır. Zira 649-650 yılı olaylarını anlatan Theophanes Müslümanların Isaura'ya yaptığı bir kara seferinden bahsetmiş ve bu yıl komutan (Bousour) (Muhtemelen Büsr B. Ebû Ertât)'ın askerleriyle birlikte Isauria'yı⁵⁹

⁵⁵ Sebeos, *Sebeos' History*, 57; Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 98-99; Sebēos, *The Armenian History*, 112.

⁵⁶ Müslüman Araplar ile Bizanslılar arasında 652 veya 655 yılında yapılan ve Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanan ilk deniz savaşı.

⁵⁷ Süryani Mikhail, *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antioche: 1166-1199*, trad. J.-B. Chabot, (Paris: 1901), 2/445.

⁵⁸ Sebeos, *Sebeos' History*, 57; Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 98-99; Sebēos, *The Armenian History*, 112.

⁵⁹ Bugünkü Konya'nın güneydoğu kısmında kalan özellikle dağlık (Toros) bir bölgeye verilen ad. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Bahar, "Isauria Bölgesi'nin Antik Çağdaki Yerleşim Merkezleri", *Anadolu Araştırmaları*, 14

işgal ettiğini yazmıştır. Devamında birçok Bizanslı'nın öldürüldüğü ve esir alındığını anlatarak Müslümanların 5.000 mahkumla geri döndüğünü söylemektedir. Bunun üzerine İmparator Konstantinos, Muaviye'ye elçi olarak Prokopios'u gönderip barış istemiştir.⁶⁰ Aynı elçiden yukarıda Sebeos'un da bahsettiğini görmüştük. Ancak Sebeos bu elçiden deniz seferi sonrasında bahsetmişken, Theophanes Isaura seferi sonrasında bahsetmiştir. Dolayısıyla az önce belirttiğimiz sınır belirleme anlaşması da bu sefer sonrasında yapılmış olmalıdır. Bu da aslında Sebeos'un olmayan bir olayı değil ama birbirini takip eden farklı yıllarda gerçekleşen bir deniz aşırı sefer ile hemen arkasından meydana gelen kara seferini aynı sefermiş gibi düşündüğünü göstermektedir. Nitekim bunun neticesinde Sebeos deniz seferini anlatıp ardından meydana gelen kara seferinin sonuçlarını bize deniz seferinin sonucu gibi aktarmaktadır.

Bu konu hakkında son olarak şunlar ifade edilebilir: Sebeos'a göre Bizans'ın galibiyeti ile neticelenen bir deniz savaşı olması gerekirken, o yıllarda böyle bir deniz savaşı bilinmemektedir. Peki Sebeos'un genel itibarıyla kendi içerisinde tutarlı biri olduğu düşünürsek, bu konuda neden böyle bir sonuca varmıştır? Muhtemelen sefer neticesinde İstanbul'un el değiştirmemiş olması, Müslümanların galip gelemediklerini yani mağlup oldukları sonucunu çıkarmaya müsaittir. Bu durumda savaşın sonucu kısmında Sebeos'un böyle bir yorum yaptığını düşünebiliriz.

2.2. İkinci İstanbul Seferi

Sebeos ilginç bir şekilde Müslümanların ilk İstanbul seferi hakkında verdiği sınırlı bilgilerden sonra, kronolojik aktarıma göre, bir süre sonra bu defa daha detaylı bilgiler vererek ikinci bir İstanbul seferinden bahsetmektedir. Çalışmamızın bundan sonrasında Sebeos'un ikinci İstanbul seferi hakkında verdiği bilgilerin bir kısmı özetlenerek, bir kısmı da olduğu gibi nakledilerek konu aktarılacak ve ardından değerlendirmesi yapılacaktır.

Araplar ile Sasaniiler arasında gerçekleşen mücadele Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanmış ve Sasani hanedanlığı son bulmuştur. Müslüman Araplar bu durumda artık diğer güçlü bir devlet olan Bizans ile mücadele etmeye karar verdiler. Zaten bu süreçte Müslüman Araplar ile Bizans arasında Ermenilerin yaşadığı bölge üzerinden bir mücadele içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Zira bu bölgeye bir taraftan İmparator bir yönetici tayin ederken, diğer taraftan Muaviye'nin bölgenin yerel insanlarından yönetici tayin ettiği görülmektedir. Bu durumda Müslüman Araplar ile Bizans arasındaki anlaşma bozulmuştu. Bu sırada Konstantinos'un saltanatının on birinci (652) yılıdır.⁶¹ Müslüman Araplar daha önce üç yıllık barış anlaşması yapılan⁶² Bizans ile bu sürenin dolması sebebiyle mücadeleye başlanabileceğine hükmettiler. Ardından Müslümanların Halifesi tüm silahlı birliklerinin

(1996), 51-91.

⁶⁰ Theophanes, *The chronicle*, 44.

⁶¹ Sebeos, *Sebeos' History*, 54-55; Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 118-119; Sebēos, *The Armenian History*, 106.

⁶² Açık bir şekilde ifade edilmese de bu anlaşmanın daha önce Prokopios aracılığıyla gerçekleşen anlaşma olduğu düşünülebilir.

batıda toplanmasını ve Bizans imparatorluğuna savaş açmasını emretti. İstanbul'u alıp başka bir krallığı daha ortadan kaldırmak istiyordu. Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak amacıyla karada ve denizde hazırlıklara başladıklarında ise İmparator Konstantinos'un on ikinci (653) yılıydı.⁶³

Sebeos'un dönem hakkında verdiği bilgiler yukarıda özetlenmiş, aşağıda da özellikle seferin detaylarını ilgilendiren kısmı olduğu gibi aktarılmıştır.

"Arap (İsmaili) kralının Bizans İmparatoru Konstantinos'a (II. Konstantinos) mektubu. Arap (İsmaili) komutan Muaviye, Khalkedon (Kadıköy)'a gelir ve Rab tarafından yenilir.

"Hayatını huzur içinde geçirmek istiyorsan," diye yazdı, "çocukluğundan beri öğrendiğin o saçma dine inanmayı bırak. İsa'yı inkâr et ve benim taptığım büyük Allah'a, babamız İbrahim'in Rabbine doğru dön."

"Kalabalık ordularını senden uzağa gönder, kendi yerlerine geri dönsünler. Seni o bölgede büyük bir prens yapacağım. Şehrine Ostikanlar⁶⁴ göndereceğim, bütün hazineleri inceleyeceğim ve onları dört parçaya ayırmalarını emredeceğim. Bunlardan üç parçası benim, bir parçası da senin olacak. Sana ihtiyacını giderecek kadar çok asker vereceğim ve verebileceğin kadar haraç alacağım. Aksi takdirde, kendisini Yahudilerin elinden kurtaramayan Mesih dediğin İsa, seni benden nasıl kurtarabilecek?"

Doğuda, İran ve Huzistan, Hint bölgesinden, Aruastan⁶⁵ ve Mısır'dan gelen tüm birlikler, Şam'da bulunan Muaviye tarafından toplandı. İskenderiye'de ve tüm kıyı kentlerinde askeri gemiler hazırlandılar ve gemileri askerler ve [savaş] makineleri ile doldurdular. Her gemide bin tane çok seçkin süvari bulunan çok büyük üç yüz gemileri vardı. Muaviye ayrıca beş bin hafif tekne yapılmasını emretti. Hafif olmaları nedeniyle, çok büyük gemilerin çevresinde denizin dalgaları üzerinde hızla süzûlebilmekteydiler ama tekne başına ancak yüz kişi yerleştirilebiliyordu. Muaviye onları deniz yoluyla gönderdikten sonra kendisi yanındaki askerler ile kara yolundan Kalkedon (Kadıköy)'a gitmişti. Gideceği yere doğru ilerledikçe geçtiği kıyı güzergahındaki, dağlardaki ve ovalardaki topluluklar ona tabi oldular. Diğer taraftan Bizans askeri birliklerinin çoğu şehri savunmak için İstanbul'a girdi. Bu arada Konstantinos'un saltanatının on üçüncü (654) yılında Muaviye Kalkedon'a ulaştı. Ardından ağır tekneler Kalkedon'a ulaştığında; hızlı bir şekilde onların yardımına gitmek için kıyıda

⁶³ Sebeos, *Sebeos' History*, 61; Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 114; Sebēos, *The Armenian History*, 135.

⁶⁴ Farsça "güvenilir" anlamında bir kelime olup, Ermeniceye girmiştir. Halifenin kuzey bölgelerdeki (Ermenistan) valilerini tanımlamak için kullanıldığı da olmuştur. Geniş açıklama için bkz. Alison Vacca, "Khurasani Transoxanian Ostikans of Early Abbasid Armenia", *Transregional and Regional Elites - Connecting the Early Islamic Empire*, ed. Hannah-Lena Hagemann, Stefan Heidemann, (De Gruyter, 2020), 36/229-254; Alison Vacca, *Non-Muslim Provinces under Early Islam*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 115-116.

⁶⁵ Ortaçağ Ermeni literatüründe coğrafi bir yer ismi olarak kullanılmıştır. Mezopotamya'nın kuzeyini ifade etmektedir. Bkz. Robert H. Hewsen, *Armenia a Historical Atlas*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2001), 43-47.

birçok hafif gemi hazırlanıp düzene sokulmuştu. Ve o bir mektup yazıp şehirdeki Konstantinos'a gönderdi.

İmparator mektubu aldı ve Tanrı'nın Evi'ne girip secde etti ve dedi ki:

"Görüyorsun Tanrım, bu Müslümanlar sana nasıl hakaret ediyorlar. Biz Sana umut bağlarken bize merhamet et Tanrım. Onları aşağıla ve adının öcünü al. Tanrım onlar sonsuza dek karışıklık içerisinde ve utanç içinde yok olsunlar. Onlar öğrensinler ki senin adın Tanrı'dır ve sadece sen her memlekette üstünsün."

Konstantinos tacını ve mor cübbesini çıkardı ve üzerine bir çul giydi. Küllerin üzerine oturdu ve ardından İstanbul'da Ninova orucu⁶⁶ tutulmasını emretti.

İskenderiye'den yola çıkan büyük gemiler ve onlarla birlikte gelen küçük gemiler bütün ekipmanlarıyla birlikte Kalkedon (Kadıköy)'a ulaştılar. Gemiler ateş fırlatan makineleri, kaya fırlatma makineleri, okçular ve sapancılar gibi savaş aletleriyle donatılmışlardı. Ayrıca gemiler öyle tasarlanmışlardı ki, surlara ulaştıklarında sur duvarlarının üzerinden şehre girebilecek şekilde kuleleri vardı. Gemilerin şehre saldırmak için konuşlandırılması emri gelmişti. Ne zaman ki askeri kuvvetler iki stad kalıncaya kadar yaklaştıklarında Tanrı'nın korkutucu gücü ortaya çıktı. Çünkü Tanrı bir hareketiyle gökten şiddetli bir rüzgâr estirdi. Rüzgâr ardından büyük bir fırtınaya dönüştü, denizi derinlerden karıştırdı ve yüksek dağların dorukları kadar yüksek dalgalar meydana getirdi. Şiddetli rüzgâr büyük gürültüler çıkararak onlara çarptı. Kuleler yıkıldı, makineler yok oldu, gemiler parçalandı ve çok sayıda asker denizin derinliklerine battı. Hayatta kalanlar kalasalara tutunmuş vaziyetteydiler ama dalgaların yükselip alçalmasıyla onlar da etrafa savrularak boğuldular. Deniz ağzını açtı ve onları yuttu ve kimse hayatta kalmadı. O gün Tanrı, kolunu kaldırarak, dindar imparator Konstantinos'ın duaları sayesinde şehri başışladı. Rüzgarın şiddeti ve denizdeki dalgalar altı gün boyunca devam etti.

Araplar, Tanrı'nın korkunç gücünü gördüklerinde, cesaretleri kalmadı. Gece Kalkedon (Kadıköy)'dan ayrılarak kendi topraklarına döndüler. Kapadokya bölgesinde konuşlanan diğer ordu, Bizans birliklerine karşı savaş açtı. Ama Bizanslılar onlara karşı galip gelince, dördüncü Ermenistan olarak adlandırılan bölgeyi yağmalayarak Aruastan'a kaçtılar. Sonbahar geçip kış yaklaştığında, Arap ordusu Dvin (Düin)'e geldi ve kamp kurdu. Buradan İberia/Gürcistan üzerine gidip kılıçtan geçirmeyi planlıyorlardı. Arap komutan şöyle bir tehdit mesajıyla iletişim kurdu: "Ya hizmetimize girersiniz ya da ülkeyi terk edip gidersiniz." Ama İberyalılar bunu kabul etmedikleri gibi aksine onlara savaşta direnmeye hazırlandılar. Bu durum karşısında Araplar savaşmak ve onları ortadan kaldırmak için onlara karşı yola çıktılar. Ama yoldayken üzerlerine soğuk ve kışın karı yağdı.

⁶⁶ Şubat ayında üç gün olarak devam eden Ninova orucu, Hz. Yunus'un üç gün balık karnında kalışının anısına tutulur. Bkz. İrşat Seyda, "Süryaniler ve Süryanilik", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 10-11-12 (Ağustos, Eylül, Ekim, 1998), 230-235.

Bunun üzerine aceleyle Asoristan'a gittiler ve Ermenistan'da haksızlık yapmadılar.”⁶⁷

Sebeos'un ikinci İstanbul seferi hakkında verdiği bu tafsillatlı bilgilerin değerlendirmesini yaparak konumuza devam edelim. Öncelikle Arap Kralı'nın gönderdiği bir mektuptan bahseden Sebeos, bu ifadesiyle Halife Osman'ın mektubunu kastediyor olmalı. Zira Konstantinos'un on ikinci yılı olarak verdiği sefer hazırlıklarına başlama tarihi 653, seferin gerçekleştiği tarih de 654 yılını işaret etmektedir. Dolayısıyla Hz. Osman'ın hilafetteki dokuzuncu yılında ve İslam tarihi açısından da oldukça erken sayılabilecek bir dönem için seferden bahsetmektedir. Tam da bu esnada şöyle bir soru akılları kuralayabilir; Sebeos Arap Kralından bahsederken Hz. Osman ile Muaviye'yi birbirine karıştırmış olabilir mi? Yani aslında Muaviye'nin hilafeti döneminde gerçekleşen bir hadiseden bahsederken Hz. Osman'a atıf yaparak kronolojik tarihi süreçte bir hata yapmış olabilir mi? Ancak böyle bir ihtimalin gerçekçi olmadığı Sebeos'un Muaviye'yi Arap komutanı olarak tanımlamasından anlaşılmaktadır. Zira Arap Kralı ve Arap komutanı tanımlamalarını ayrı ayrı kullanmış ve komutan olarak Muaviye'nin adını zikretmiştir.

Ancak savaşa katılan gemi ve asker sayısı konusunda oldukça yüksek rakamlar veren Sebeos'un bu konuda abartılı yazdığını düşünebiliriz. Zira savaşa katılan üç yüz büyük geminin her birinde bin ve beş bin tane inşa edilen hafif teknenin her birinde yüz tane asker yer aldığı düşünüldüğünde sadece deniz yoluyla hareket eden yaklaşık sekiz yüz bin askerden bahsetmiş oluyoruz ki, o dönemin şartlarında pek gerçekçi durmuyor.

Bunların yanı sıra Sebeos'un bahsettiği İstanbul seferini daha iyi tahlil edebilmek için, sefer hakkında belirtmiş olduğu tarihlendirme ile diğer kaynakları kıyaslamak yerinde olacaktır. Nitekim kaynakların İslam ve Bizans tarihi açısından 653-654 yıllarına işaret ettiği olaylara bakıldığında temelde dört tane oldukları görülür. Bunlar İslam coğrafyasına uzaklığı nispetinde coğrafi sıralama ile ele alındığında; Kıbrıs'ın ele geçirilmesi, Zâtüssavârî savaşı, Rodos adasının fethi ve İstanbul'a gerçekleşen sefer olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Sebeos'un bahsettiği ikinci İstanbul seferi ile bahsi geçen diğer olayları değerlendirmeye tabi tutarak konu hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşılabilir.

2.3. Kıbrıs Seferi

Kaynaklara göre Müslümanların ilk deniz seferi⁶⁸ Kıbrıs'a olmuş ve çoğunluğun ittifakına göre 647-648-649-650 yıllarından birinde adanın fethi gerçekleşmiştir.⁶⁹ Ancak

⁶⁷ Sebeos, *Sebeos' History*, 64-65; Sebeos, *Herakleios Tarihi*, 119-121; Sebēos, *The Armenian History*, 143-146.

⁶⁸ Nadir Özkuyumcu, “İslâm'ın İlk Dönemlerinde Müslümanların Denizciliğe Bakışları ve Kıbrıs”, *Türk Yurdu Dergisi*, 23/186 (Şubat 2003), 34-37; Casim Avcı, “Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul'a Düzenlenen Askerî Seferler”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (Ocak 2016), 10; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan”, *Düşten Fethetme İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2015), 36.

⁶⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, 180-181; Theophanes, *The chronicle*, 43; Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 116; Yakubî, *Tarihu'l Ya'kûbî*, 60; İbn Hibban, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 505; Dineveri, *el-Ahbaru't-tıval*, 139; Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 4/291; El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178-179; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*,

bazı kaynaklar ise bu konuda genel görüşün yanında bazı malumatlar daha ilave edip adanın gerçek fetih tarihini daha sonraki bir tarihle ve gerçekleşen ikinci bir seferle ilişkilendirmektedirler. Mesela Belâzürî eserinde Müslümanların adaya ilk seferini h. 28 (648-649) veya 29 (649-650) yıllarına tarihlemiş ardından Müslümanların aleyhine yardım ve saldırmazlık içeren bir anlaşmadan bahsetmiştir. Ancak Kıbrıslılar h. 32 (652-653) veya h. 35 (655-656) yılında sözlerinde durmayarak Rumların kendilerine verdikleri gemilerle Müslümanlara karşı savaşmışlar, bunun üzerine h. 33 (653-654) yılında Muaviye beş yüz gemi ile Kıbrıslılar üzerine sefere giderek adayı savaşla fethetmiştir.⁷⁰ Benzer bir bilgi veren İbnü'l-Esîr ise tarihler konusunda Belâzürî'ye ek olarak ikinci seferin h. 37. (657-658) olabileceğini söylemiştir.⁷¹ İbn Kesîr ise Belâzürî ve İbnü'l-Esîr'in h. 33 (653-654) olarak verdiği fetih tarihini Ebû Ma'ser'in rivayetine dayandırmakta ancak çoğunluğun onun bu görüşüne katılmayarak Kıbrıs'ın bu yıldan önce fethedildiğini ifade etmektedir.⁷² Ebü'l-Ferec tarihinde de bunu destekler bir anlatım tarzı ile, ilk seferden kısa bir müddet sonra Ebü'l-A'ver'in⁷³ ikinci defa Kıbrıs'a gidip bütün adayı yağmaladığından bahsedilmektedir.⁷⁴ İbn Hibbân ise; h. 28 (648-649) yılında Muaviye'nin Kıbrıs üzerine deniz seferi tertip ettiğini, bu seferde Kıbrıs'ın ilk bölümünün Hişam b. Âmir tarafından fethedildiğini, daha sonra yine Hişam b. Âmir tarafından ikinci Kıbrıs seferi gerçekleştiğini ve Kıbrıs'ın geri kalan kısmının da bu ikinci seferde fethedildiğini söylemektedir.⁷⁵ El-Menbicî de Müslümanların adayı 647 yılında fethettiğini, ardından 648 yılında Müslümanların ve Yunanlıların adayı ikiye ayırdıklarından bahsetmektedir.⁷⁶ İbn A'sem ve Mar Elie Bar Sinaya eserlerinde adanın fethini konu edinmeden yıllık yedi bin iki yüz dinarlık bir haraç mukabilinde yapılan bir anlaşmadan bahsetmektedirler.⁷⁷ Bu tarihlendirmeler dikkate alındığında Sebeos'un naklettiği İstanbul seferi ile aynı tarihi verenler olduğu gibi bu sefere yakın tarihlendirmeler yapıldığı da görülmektedir. Sebeos'un naklettiği seferin komutanı Muaviye iken; Kıbrıs üzerine gerçekleştirilen bu ilk sefer hakkında kaynakların aktardığına göre üç farklı isimden; Muaviye, Ebü'l-A'ver, Hişam b. Âmir komutan olarak bahsedilmekte ve bu konuda ittifak edemedikleri görülmektedir. Aynı zamanda adanın ilk sefer esnasında fethedilip edilemediği konusu da kaynaklar tarafından ittifak edilmiş bir durum değildir. Bütün bunlara rağmen kaynakların ittifak ettiği konu ise Kıbrıs adasının Müslümanlar tarafından yukarıda bahsi geçen tarihlerden birisinde fethedilmiş olduğudur. Ayrıca yukarıda Sebeos'un Müslümanların İstanbul'a ilk seferinden bahsederken onların Kıbrıs'a ilk seferi ile karıştırmış olma ihtimalinin oldukça güçlü olduğunu ifade etmeye çalışmıştık.

3/101.; Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 195; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/251-252; Delaporte, *La chronographie*, 85.

⁷⁰ El-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 178-179.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3:142.

⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/273.

⁷³ Emevi devlet adamı ve kumandanı. Bkz. İrfan Aycan, "Ebü'l-A'ver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10/295.

⁷⁴ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, 180-181.

⁷⁵ İbn Hibban, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 505.

⁷⁶ Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 195.

⁷⁷ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 348-352; Delaporte, *La chronographie*, 85.

Zaten bahsi geçen seferlerden İstanbul'a yapıldığı iddia edilen sefer, fırtına neticesinde Müslümanların mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Kıbrıs seferi ise aksine Müslümanların galibiyeti ile neticelenmiştir. Aynı zamanda Sebeos'un Müslümanların ikinci İstanbul seferi olarak aktardığı bilgilerdeki detaylar neredeyse bu seferin Kıbrıs seferi ile benzerliğinin olamayacağını göstermektedir. Yani Sebeos'un farklı duyumlar neticesinde yanlışlıkla bu seferleri karıştırma ihtimalinin dahi pek mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

2.4. Rodos Seferi

Sebeos'un İstanbul seferi için işaret ettiği yıllar ile kaynaklar kıyaslandığında bu tarihlerde Müslümanların Rodos adasına sefer yaptığı konusunda bilgiler ile karşılaşılmalıdır. Ancak bu meselede de kaynaklar arasında tam anlamıyla ittifak bulmak mümkün değildir. Zira Müslüman tarihçiler ile diğerleri arasında bariz tarih farkları bulunmaktadır. Bu konuda en erken tarihi bize aktaran Hristiyan Arap tarihçisi Agobios b. Kostantin el-Menbicî, 648 yılında Muaviye'nin Rodos adasına asker gönderdiğini ve orayı ele geçirdiğini bildirmektedir.⁷⁸ Süryani tarihçilerinden Ebü'l-Ferec ve Bizans tarihçilerinden Theophanes eserlerinde 654 yılında Müslümanların Rodos adasına sefer yaptığını söylemektedirler.⁷⁹ Her ne kadar eserinde tarih vermek konusunda cimri davranışa da kronolojik olarak olayları ele alan İbn A'sem de bu iki yazarın söylediklerine yakın bir ifade kullanarak, Kıbrıs'ın fethinden sonra Muaviye'nin Rodos adası üzerine sefere çıktığını söylemektedir.⁸⁰ Ancak sonrasında bir rivayeti dile getirerek adanın H. 53 (M. 672-673) senesinde ele geçirilmiş olduğundan bahsetmektedir.⁸¹ İbn A'sem'in sonradan ilave ettiği rivayeti göz ardı edersek, diğer Müslüman tarihçilerin Rodos adası seferinin tarihi hakkında verdikleri bilgiler yukarıdakilere göre oldukça farklıdır. Nitekim h. 52 (672)⁸² yılını ve sefer tarihi olarak veren varsa da çoğunluk h. 53 (672-673)⁸³ yılını işaret etmişlerdir. Bunlara ilaveten h. 58. (677-678) yılında ve ardından h. 59 (678-679) yılında Rodos seferi olduğuna dair kaynaklarda bilgiler de mevcuttur.⁸⁴ Netice itibarıyla Müslümanların Rodos adasına gerçekleştirdiği ilk sefer konusunda da kaynaklarda verilen bilgiler ışığında net söylemler ortaya koymak pek mümkün değildir. Zira sefer tarihi, seferi gerçekleştiren komutan ve ada ele geçirildikten sonra burada gerçekleşen hadiseler konusunda farklılıklar mevcuttur. Netice itibarıyla, temel konumuz olan Sebeos'un iddia ettiği Müslümanların ilk İstanbul seferi ile Rodos adasına yaptıkları seferi, verilen birkaç tarih hariç, bağdaştıracak veya seferleri birbirine karıştıracak bir malumatın olmadığı görülmektedir.

⁷⁸ Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 222.

⁷⁹ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, 181; Theophanes, *The chronicle*, 44.

⁸⁰ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 352-354.

⁸¹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 354.

⁸² El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 269.

⁸³ Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberî, *Tarihu't-Taberî Taberî Tarihi*, çev. Cemalettin Saylık, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 5/304; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3:494.; Ebu'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye; Büyük İslâm Tarihi*, trc. Mehmet Keskin (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 8:109.

⁸⁴ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 172.

2.5. Zâtüssavârî Savaşı

Sebeos'un bahsettiği İstanbul seferi hakkında verdiği tarih ile Zâtüssavârî Savaşı hakkında bazı tarihçilerin verdiği tarihlendirmeler aynı, bazılarının ise oldukça yakındır. Dolayısıyla bu savaş ile seferin birbiriyle karıştırılma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Kaynakların aktardıkları ile müstakil olarak Zâtüssavârî savaşı dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Zira savaşın gerçekleştiği tarih başta olmak üzere, savaşa kimlerin komuta ettiği ve ne kadar geminin katıldığı hakkında verilen bilgilerde uyumsuzluklar bulunmaktadır. Neredeyse savaş hakkında kaynakların ittifak ettikleri tek nokta, sonucu olmuştur. Buna göre Müslümanlar ile Bizans arasında gerçekleşen deniz savaşını açık bir galibiyetle Müslümanlar kazanmışlardır.

Kaynakların verdiği bilgiler ile konuyu daha detaylı ele almak, bazı sorunların giderilmesinde yardımcı olacak ve çalışma konumuza önemli katkı sağlayacaktır. Savaşın gerçekleştiği zaman dilimi hakkında verilen en erken tarihlendirme h. 31 (651-652) yılıdır.⁸⁵ İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr ve Taberî'nin aktardığı bu malumatın ardından konuya bir şerh düşercesine başka bir rivayetten bahsederek savaşın ilerleyen bir tarihte h. 34 (654-655) gerçekleşmiş olabileceğini de belirtmeleri önemlidir. Diğer kaynakların çoğunluğu da savaşın gerçekleştiği tarihi 654-655 yılları olarak bildirmişlerdir.⁸⁶ Ebü'l-Ferec ise 657 yılını işaret etmektedir.⁸⁷

Özellikle savaş esnasında Müslümanlara liderlik yapan komutan konusunda da ittifak edilemediği görülmektedir. Zira Mes'ûdî ve İbnü'l-Esîr deniz savaşında Müslümanların komutanı olarak Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in adını zikrederken, Taberî Muaviye'nin komutan olarak savaşa katıldığını söylemektedir.⁸⁸ Diğer kaynaklardan İbn A'sem ise; Hz. Osman'ın, Şam askerleri ile Muaviye'nin, Mısır askerleri ile de Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in savaşa katılması için onlara mektup gönderdiğini söylemektedir.⁸⁹

Benzer bir şekilde Müslümanların donanmasının nerede hazırlandığı konusunda da kaynaklar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Zira genellikle Müslüman tarihçiler bu konuda çok net bir ifadede bulunmasalar da, kuzey Afrika ve Suriye'deki Müslümanların deniz kuvvetleri ile savaşa katıldıklarını ifade ederlerken; Theophanes, Phoenician Tripolis'te (Fenike'de bir denizcilik şehri) bir donanma hazırlandığını,⁹⁰ Nusaybin Metropolit'i İliya ise Trablus'da bir donanma hazırlandığından bahsetmektedir.⁹¹ Bunun yanı sıra kaynaklarda donanmanın hazırlanmasıyla bağlantılı olabilecek aynı zamanda

⁸⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/259-260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/122-123.; Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 5/319-324.

⁸⁶ İbn Hibban, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 512; Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 223-224; Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018), 117; Delaporte, *La chronographie*, 87; Theophanes, *The chronicle*, 45.

⁸⁷ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, 181-182.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 3/122-123; Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih*, 117; Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 5/319-324.

⁸⁹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 354-356.

⁹⁰ Theophanes, *The chronicle*, 45.

⁹¹ Delaporte, *La chronographie*, 87.

savaşın sebebi olarak da gösterilebilecek ilginç bir malumata yer verilmektedir. Şöyle ki: 654 yılında Muaviye İstanbul'a deniz yoluyla bir sefer düzenlemek için Trablus'da birçok gemi hazırlatmıştır. Bu esnada, Trablus'da Arapların hizmetinde bulunan Boukinator adında bir adamın iki kardeşi (veya oğulları) Muaviye'nin hazırlıklarını görünce, aleyhte çalışmalara başlayıp öncelikle şehirde bulunan hapislananların kapılarını açtılar ve orada bulunan bütün Rumları serbest bıraktılar. Bunun yanı sıra şehrin valisini öldürdüler, gemileri ve askeri teçhizatı ateşe verdiler. Ardından kaçarak Rumların ülkesine geldiler.⁹² Olaydan haberdar olan Muaviye bu olaya karşılık, Bizans topraklarında Malatya ve civarını ele geçirmiş ve 100.000 civarında insanı esir almıştır. Muaviye bununla yetinmemiş, aynı zamanda birçok askerini Likya kıyısındaki Phoenix'e göndermiş burayı harap ettirmiştir. Gelişmeler üzerine Bizans İmparatoru Konstantinos, birlikleriyle Müslümanların üzerine yürümüş ve kardeşini de birçok gemiyle buraya göndermişti.⁹³ Dolayısıyla savaş bunun üzerine meydana gelmişti. Ancak savaşın özel sebebi olarak bu hadise gösterilse dahi, tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerin savaşın altyapısını oluşturduğunu da unutmamak gerekir. Zira Müslümanların kuzey Afrika ve Endülüs'de başarılı askeri hareketleri dolayısıyla, daha önce Bizans'ın almış olduğu birçok vergi Müslümanların eline geçmişti.⁹⁴ Bunun yanı sıra bu hareketler neticesinde Rumlardan bir kısım insanların ölmesi ve bir kısmının da esir edilmesi Bizanslıları korkutmuştur. Netice itibarıyla İmparator Konstantinos⁹⁵ büyük bir ordu hazırlayarak Müslümanlar üzerine göndermiştir.⁹⁶

Savaş esnasında rakiplerin gemi sayısı hakkında bazı kaynakların rakam verme arzusunda olduğu görülmektedir. Bizans'ın büyük bir donanma hazırladığı ortadadır. Zira o dönemlerde bunun benzeri büyüklükte bir donanmanın yakın zamanda görülmediği ifade edilmektedir.⁹⁷ Bir rivayete göre, Konstantinos'ın idaresindeki ordu beş yüz veya altı yüz gemiden meydana gelen,⁹⁸ başka bir rivayete göre bin gemiden meydana gelen Bizans donanması⁹⁹ ile Müslümanlar üzerine hareket etmişti. Müslümanlar ise beş yüz gemiden oluşan donanma ile Bizans'ın karşısına çıkmıştı.¹⁰⁰

Savaş, kaynakların ittifakıyla Bizans'ın mağlubiyeti ile neticelenmişti. Ancak Bizans imparatoru Konstantinos'ın akıbeti ise kaynaklar açısından yine ihtilaflı bir meseleye dönüşmüştü. Zira savaşı kaybeden Konstantinos, yaralanarak savaş alanından kaçmak

⁹² Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 223-224; Delaporte, *La chronographie*, 87; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, 181-182.

⁹³ Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 223-224; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, 181-182.

⁹⁴ Nadir Özkuyumcu, *Mısır Ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, (Manisa: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 140-141.

⁹⁵ Taç giyme esnasında Konstantinos ismini almasına rağmen halk tarafından kendisine Konstans denilmekteydi. Bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 106.

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/122-123; İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/259-260.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/122-123.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 3/122-123; Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 319-324.

⁹⁹ Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih*, 117; İbn A'sem, *el-Fütûh*, 354-356.

¹⁰⁰ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 354-356.

zorunda kalmış¹⁰¹ ve Theophanes'e göre İmparator, İstanbul'a doğru yola çıkmıştı.¹⁰² Mes'ûdî ve Agobios'a göre ise Konstantinos Sicilya adasına dönmüştü.¹⁰³ Hatta Mes'ûdî'ye göre Konstantinos Hristiyanlığı mahvettiği gerekçesiyle burada öldürülmüştü.¹⁰⁴

Bu durumda bazı kaynakların 654 yılında Muaviye'nin İstanbul'a deniz yoluyla bir sefer düzenlemek için Trablus'da birçok gemi hazırlattığını söylemeleri¹⁰⁵ dışında Sebeos'un bahsettiği sefer ile Zâtüssavârî savaşını ilişkilendirmek veya karıştırmak makul görünmemektedir. Zira bu mücadelelerin gerçekleşme şekilleri ve neticesi birbirinden oldukça farklıdır.

3. Sebeos'un Bahsettiği Seferi Destekleyen Eserler

Bütün bunların yanında Sebeos'un bahsettiği sefere destek olabilecek birkaç bilgi de kaynaklarda yerini almıştır. Ya'kûbî, İbn Hibbân ve İbnü'l-Esîr eserlerinde h. 32 (652-653) yılında Konstantiniye boğazına Muaviye'nin başında olduğu Müslüman ordusunun bir sefer yaptığından bahsetmektedirler.¹⁰⁶ Yine Halife b. Hayyât, İbnü'l-Kelbî'den nakil ile bu yılda Muaviye'nin Konstantiniye Körfezine gaza düzenlediğini ifade etmektedir.¹⁰⁷ Birer cümle şeklinde ifade edilen bu sefer hakkında daha fazla malumat ile karşılaşılmamıştır. Her ne kadar çok kısa bir şekilde bu konuya değinilmiş olsa da netice itibarıyla bu bilgiler, Sebeos'un aktardığı İstanbul seferini destekler niteliktedir.

Sonuç

Hem dünya tarihi hem de İslam tarihi açısından böylesine önemli bir konunun, ilk dönem İslam tarihi yazarları tarafından yeterli teveccühü görmemesi, bu konu hakkında her zaman akıllarda soru işaretinin kalmasına sebebiyet vereceği aşıkardır. Buna rağmen, konunun ehemmiyetine binaen yeterli ilgiyi görmemesinin sebebi belki şöyle açıklanabilir: İlk dönem İslam tarihi müelliflerinin çoğunlukla Müslüman devletinin iç meselelerine daha fazla yer ayırdıkları açıkça görülmektedir. Bu durumun, bazı yazarların ilk dönem İslam fetihlerini yeterince incelemesini ve ele almasını olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Osman'ın hilafetinin ortalarından itibaren başlayan iç huzursuzluklar ve ardından halifenin öldürülmesi hadisesi, İslam tarihinde karşılaşılan ilk büyük problemler olarak karşımıza çıkarken, sonrasında yaşanan Hz. Ali ve Hz. Muaviye'nin mücadelesi, Cemel ve Sıffin gibi iç savaşların ortaya çıkması dikkatlerin neredeyse tamamen bu olaylara yönelmesini sağlamıştır. Haliyle bu olayların hemen öncesi ve sonrasında gerçekleşen fetih hareketleri kendilerine yeterli yer bulamamışlardır. Bunun yanı sıra İslam tarihçilerinin fethetme gidilen coğrafyalar hakkındaki malumatının azlığı da fetih hareketleri için olumsuz

¹⁰¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/259-260.

¹⁰² Theophanes, *The chronicle*, 45.

¹⁰³ Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 223-224; Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih*, 117.

¹⁰⁴ Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbih*, 117.

¹⁰⁵ Menbidj, *Kitab Al-Unvan*, 223-224; Delaporte, *La chronographie*, 87; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi I*, 181-182.

¹⁰⁶ Yakubî, *Tarihu'l Ya'kûbî*, 64; İbn Hibban, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 510; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 7/264.

¹⁰⁷ Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, 123.

bir etken olmuş ve bu seferlerin yeterince anlaşılmasına mâni olduğu için, aktarımında da bazı eksiklikler meydana gelmesine sebebiyet vermiştir.

Bütün bunlara rağmen, Sebeos'un ilk İstanbul seferi olarak aktardıklarını değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda; bu seferi aslında o dönemde gerçekleşen Kıbrıs ve Isaura seferleri ile karıştırmış olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu ifade edebiliriz. Özellikle bu sefer nihayetinde Müslümanlar ile anlaşma yapmak için görüşmeye giden Prokopios adındaki bir elçi dikkat çekmektedir. Zira Sebeos bu elçiden deniz seferi sonrasında bahsetmişken, Theophanes bir kara seferi olan Isaura seferi sonrasında bahsetmiştir. Aynı zamanda Sebeos'un iddia ettiği gibi deniz seferi sonrası yapılan görüşmelerde o dönemde pek de mümkün olmayan sınır belirleme anlaşması yapılması, aslında bu anlaşmanın kara savaşı sonrası yapıldığını düşündürmektedir. Ayrıca Kıbrıs adasındaki şehrin adının Konstantia olması Konstantinopolis ile karıştırılmaya elverişlidir. Dolayısıyla Sebeos'un birbirini takip eden bu savaşları karıştırma ihtimalinin olduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra Zâtüssavârî savaşı öncesi İstanbul'a sefer düzenlemek için gemilerin hazırlandığına dair bilgi olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Nitekim Sebeos bu bilgileri harmanlayıp Kıbrıs seferini, İstanbul seferi olarak düşünmüş ve Isaura seferi ile de bu seferi karıştırmış olabilir.

İkinci İstanbul seferi olarak verdiği bilgiler değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise, ilk sefere göre daha farklı sonuçlara ulaşma imkânı bulunmaktadır. Özellikle Sebeos'un ilk sefere kıyasen ikinci sefer hakkında verdiği detaylı bilgiler konu hakkında yorum yapabilmeyi daha elverişli hale getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında bahsi geçen ikinci sefer hakkında öncelikle verilen net tarih, bu dönemdeki diğer olaylar ile karşılaştırma yaparken yönlendirici olmuştur. Sebeos'a göre sefer hazırlığı ve organizasyonu 653-654 yıllarında gerçekleşmiştir. Bu bilgi neticesinde, diğer kaynak eserlere göre aynı tarihlerde meydana gelen seferler incelemeye tabi tutulmuştur. Bunlardan biri Müslümanların Kıbrıs seferidir. Yukarıda yapılan değerlendirme neticesinde Sebeos'un ifade ettiği ikinci İstanbul seferi ile bu seferin karışma ihtimalinin pek mümkün olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu dönem seferlerinden diğeri Müslümanların Rodos adasına gerçekleştirdikleri seferdir. Yaptığımız inceleme neticesinde bu sefer ile de İstanbul seferinin karışma ihtimalinin, seferlerin mahiyetleri ve gerçekleşme şekilleri bakımından oldukça uzak ihtimal olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem seferlerinden sonuncusu da Zâtüssavârî savaşıdır. Yaptığımız değerlendirme neticesinde bu iki seferi karıştırmanın, mücadelenin gerçekleşme şekli ve neticesi bakımından makul olmadığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte dönemin önemli kaynak eserlerinden olan Ya'kübî, İbn Hibbân, İbnü'l-Esîr ve Halîfe b. Hayyât'ın yazdıklarına bakıldığında, Sebeos ile aynı tarihte İstanbul boğazı veya sonuncusunun ifadesiyle İstanbul körfezine gerçekleşen bir seferden bahsedilmesi yazarımızı desteklemektedir. Dolayısıyla aynı tarihlerde gerçekleşmiş diğer seferler ile karışma ihtimalinin düşük olması ve bazı İslam tarihi yazarlarının bu tarihte bir İstanbul seferinden bahsetmeleri Sebeos'un özellikle ikinci İstanbul seferi olarak bize

aktardıklarında gerçeklik payının azımsanmayacak derecede olduğunu, bu münasebetle ikinci İstanbul seferinin daha ciddiye alınması gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça | References

- Abû'l-Farac, Gregory. *Abû'l-Farac Tarihi I*. Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Agapius (Mahboub) De Menbidj. *Kitab Al-Unvan*. Haz. Alexandre Vasiliev, 2 cilt. Paris 1909.
- Altuncu, Tahsin. *İlk Dönem İslam Tarihinde Hristiyanların Müslüman Algısı: Sebeos (661) Örneği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Artsruni, Thomas (Tovma). *History of the House of Artsrunik*. trans. Robert W. Thomso. Detroit: Wayne State University Press, 1985.
- Avcı, Casim. “Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul’a Düzenlenen Askerî Seferler”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Ocak 2016): 7-24. <https://doi.org/10.16985/MTAD.2016225597>.
- Aycan, İrfan. “Ebû'l-A'ver”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10:295. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bahar, Hasan, “Isauria Bölgesi'nin Antik Çağdaki Yerleşim Merkezleri”. *Anadolu Araştırmaları*. 14 (1996), 51-91.
- Bishop Ukhtanes of Sebastia. *History of Armenia Part II History of the Severance of the Georgians from the Armenians*. trans. Zaven Arzoumanian. Burbank, 2008.
- Bonfiglio, Emilio. “Łewond”. *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Ed. Graeme Dunphy, Cristian Bratu, Erişim 13.01.2023, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-the-medieval-chronicle/*-SIM_01714
- Canard, Marius. “Tarih ve Efsaneye Göre Araplar'ın İstanbul Seferleri”. çev. İsmail Hami Danişmend. *İstanbul Enstitüsü Dergisi*. 2 (1956): 213-259.
- Çog, Mehmet. “Ortaçağ Ermeni Literatüründe Hz. Muhammed Algısı”, *Tarih Okulu Dergisi* 26 (Haziran 2016) 1-14. <https://doi.org/10.14225/Joh940>
- Delaporte, Louis Joseph. *La chronographie d'Élie Bar-Şinaya Métropolitain de Nisibe*. Paris: Librairie Honoré Champion, 1910.
- Demirkent, Işın, Demirkent. “Kıbrıs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 371-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Drasxanakertc'i, Yovhannēs. *History of Armenia*. trans. Rev. Krikor H. Maksoundian. Atlanta: Scholars Press, 1987.
- Ebû Hanife Ahmed b. Davud b. Venend Dineveri. *el-Ahbaru't-tıval*. thk. Abdülmün'im Amir. Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, (t.y.).
- Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibban. *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1987.
- Ebu Muhammed İbn A'sem Ahmed b. A'sem el-Kufi. *el-Fütûh*. 1-2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-

- İlmiyye, 1986.
- Ebu'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye; Büyük İslâm Tarihi*. ter. Mehmet Keskin, 7 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- El-Belâzurî. *Fütûhu'l-Büldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Ertaş, Kasım. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Ganjakets'i, Kirakos. *History of the Armenians*. trans. Robert Bedrosian. New York: Sources of the Armenian Tradition, 1986.
- Ghewond. *Ghewond's History*. trans. Robert Bedrosian. New Jersey: Sources of the Armenian Tradition, 2006.
- Hacikyan, Agop J. "Sebeos (Seventh Century)", *The Heritage of Armenian Literature: From the Sixth to the Eighteenth Century, Volume II*, ed. Agop J. Hacikyan. 81-83. Detroit: Wayne State University Press, 2002.
- Halife b. Hayyat. *Tarihu Halife b. Hayyat*. thk. Süheyl Zekkar, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1993.
- Hewsen, Robert H. *Armenia a Historical Atlas*. Chicago: The University of Chicago Press, 2001.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "İlk Müslümanların İstanbul Seferleri ve Eyüp Sultan". *Düşten Fethe İstanbul*. ed. Coşkun Yılmaz. 33-50. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, 2015.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye; Büyük İslâm Tarihi*. trc. Mehmet Keskin. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-Târih*. çev. Ahmet Ağrakça. 3 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- Küçük, Abdurrahman. "Gregoryan Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV (1996), 117-154. https://doi.org/10.1501/İlhfaK_0000000844
- Külekçi, Cahit. *İslam Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri (Hulefa-yi Raşidin ve Emeviler Dönemi)*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012.
- Mamikonian's, John. *History of Taron*. trans. Robert Bedrosian. New York: 1985.
- Mesûdî. *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Moses, Kalankathî. *Alban Tarihi*. çev. Ziya Bünyadov-Yusuf Gedikli. İstanbul: Selenge Yayınları, 2006.
- Ormanian, M. *The Church of Armenia*. trans. G. Margar Gregory. London: 1955.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- O'Sullivan, Shaun. "Sebeos' account of an Arab attack on Constantinople in 654", *Byzantine and Modern Greek Studies*. 28 (2004), 67-88. <https://doi.org/10.1179/byz.2004.28.1.67>
- Özkuyumcu, Nadir. *Mısır Ve Kuzey Afrika'nın Müslümanlar Tarafından Fethi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Özkuyumcu, Nadir. "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Müslümanların Denizciliğe Bakışları ve Kıbrıs", *Türk Yurdu Dergisi*, 23/186 (Şubat 2003), 34-37.
- Öztürk, Murat. "Hz. Osmân (23-35 644-656) Döneminde Denizcilik Faâliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 18 (2021), 195-230.

<https://doi.org/10.16947/fsmia.1050277>

Sebeos. *Herakleios Tarihi*. çev. Z. Zühre İlkgele. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2020.

Sebeos. *Histoire d'Heraclius*. trans. Frederic Macler, Paris: 1904.

Sebeos. *Sebeos' History*. trans. Robert Bedrosian. New York: Sources of the Armenian Tradition, 1985.

Sebeos. *The Armenian History Attributed to Sebeos*. trans. Robert W. Thomson. Liverpool: Liverpool University Press, 1999.

Seyda, İrşat. “Süryaniler ve Süryanilik”, *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi*, (Ağustos, Eylül, Ekim, 1998), 230-235.

Süryani Mikhail. *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antioche: 1166-1199*, trans. J.-B. Chabot. II. Paris: 1901.

Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihu't-Taberî Taberî Tarihi*, çev. Cemalettin Saylık. 4 Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.

Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihu't-Taberî Taberî Tarihi*, çev. Cemalettin Saylık. 5. Cilt. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.

The *Georgian Chronicle*. trans. Robert Bedrosian, New York: Sources of the Armenian Tradition, 1991.

Theophanes. *The chronicle of Theophanes*. trans. Harry Turtledove, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.

Uçar, Şahin. “Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*. 2/1 (1986), 65-83.

Vacca, Alison. “Khorasani Transoxanian Ostikans of Early Abbasid Armenia”, *Transregional and Regional Elites – Connecting the Early Islamic Empire*. ed. Hannah-Lena Hagemann, Stefan Heidemann. 229-254. Berlin: De Gruyter, 2020.
<https://doi.org/10.1515/9783110669800-009>

Vacca, Alison. *Non-Muslim Provinces under Early Islam*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. <https://doi.org/10.1017/9781316979853>

Yakubî. *Tarihu'l Ya'kûbî*. II. Beyrut: Şirketu'l-Âlemi'l-Matbûat, 2010.